

Bioetička kompleksnost problematike zamjenskoga majčinstva

MIRJANA RADAN
SUZANA VULETIĆ
ŽELJKO RAKOŠEĆ
ŽARKO ŠPERANDA*

UDK:

173*347.61-055.52-055.2

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 30. siječnja 2015.

Prihvaćeno: 11. ožujka 2015.

* Dr. sc. Mirjana Radan, dr. med., spec. ginekologije i porodništva, Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu, Sveučilište u Zagrebu – Hrvatski studiji, Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Hrvatska, mirjana.radan@gmail.com

Doc. dr. sc. Suzana Vuletić, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, P. Preradovića 17, 31400 Đakovo, Hrvatska, suzanavuletic007@gmail.com

Mr. sc. Željko Rakošec, specijalistički studij pastorala kriznih situacija, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, P. Preradovića 17, 31400 Đakovo, Hrvatska, zeljko.rakosec@zg.t-com.hr

Žarko Šperanda, dr. med., spec. ginekologije i porodništva, Dom zdravlja Slavonski Brod, Slavonski Brod, Hrvatska, sperandazarko@gmail.com

Sažetak: Zamjensko majčinstvo, kao najsloženija metoda medicinski pomognute oplodnje i posljednje sredstvo u borbi protiv neplodnosti, u svijetu pobuđuje velike rasprave, kucajući i na vrata našega zakonodavstva, medicine i pravosuđa, što je osnovni razlog za cjelovito promatranje takve pojave s bioetičkoga motrišta kako bi se ukazalo na kompleksne moralne posljedice koje zamjensko majčinstvo sa sobom nosi u složenim odnosima (zamjenske majke, supružnika, naručiteljskoga para, djeteta).

Ključne riječi: Zamjensko/surogat majčinstvo, »naručiteljski par«, pomognuta oplodnja, ugovorna obveza, zakonsko posvojenje, bioetička prosudba.

Uvod

Čini se kako područje spolnoga morala i etička prosudba pojedinih zahvata u proces ljudskoga rađanja, često dobiva poticaj za novom nužnošću očitovanja bioetičke prosudbe. Jedno od njih izazvano je sve učestalijom pojavom zamjenskoga/surogatnoga majčinstva, koje u posljednje vrijeme predstavlja ostvarenje snova zakinitoga roditeljstva, ali istodobno i novu moralnu invaziju u sferu ljudske reprodukcije.

Neplodnost nerijetko uzrokuje životne krize koje tjeraju supružnike u potragu za rješenjem svojega problema u primjeni reproduktivnih metoda kao što su *medicinski pomognuta oplodnja* (MPO) i zamjensko majčinstvo (ZM). Budući da neke od MPO metoda obiluju medicinskim, socijalnim i pravnim preprjekama, često se traže drugačiji načini ostvarenja trudnoće i dobivanja djeteta.

Premda zadatak roditeljstva može uspješno ispuniti institut posvojenja, mnogi parovi brzo odustanu zbog pravnih formalnosti i dugog vremenskoga razdoblja koje je potrebno da bi se zakonski posvojilo dijete. Isto

tako brojne osobe s problemom neplodnosti žele nastaviti obiteljsku lozu rađanjem bioloških nasljednika, odnosno njihove genetske djece. Stoga se sve više neplodnih parova (gdje je to dopušteno) odlučuju za ZM kao svoju posljednju reproduktivnu nadu, bez koje inače ne bi došli do djeteta. Ono se pojavljuje kao temeljito isplaniran neformalni oblik posvojenja, kontroliran isključivo voljom stranaka, koji omogućuje genetsku vezu obaju ili barem jednoga roditelja s djetetom.¹

Neplodni par i zamjenska majka zajedno odlučuju o svojim činima glede zakonsko-pravnih, etičkih, ekonomskih i moralnih pitanja vezanih uz nastajanje, nošenje, rađanje i primopredaju naručenoga djeteta.

Kompleksnost ovoga područja ujedno predstavlja i složen medicinsko-socijalno-pravni-bioetički izvor mnogih problema i nedoumica: Tko je stvarna majka djeteta? Kako nametnuti »unajmljenoj trudnici« da se pridržava zdravstvenih propisa liječnika i/li »naručiteljskoga para«? Što ako posuđena majka prije FIVET-a zatrudni? Kako se postaviti u situaciji ako posuđena majka nakon nekoliko mjeseci odluči abortirati? Što ako nakon rođenja ni »posuđena« majka ni »naručitelji« ne žele dijete, koje je npr. retardirano ili ne ispunjava neka druga očekivanja? Kako pravno riješiti dvojbu ako nakon poroda, zbog psiho-fizičke i emotivne suživljenosti posuđena majka ne želi izručiti dijete? Je li nacionalno pravo, koje regulira zamjensko majčinstvo u pojedinim zemljama, dovoljno jasno i sveobuhvatno? Narušava li se ovim zahvatom jedinstvo braka, integritet djeteta i dostojanstva rađanja?

Radi se o vrlo kontroverznom načinu reprodukcije, koje otvara brojna pitanja i dileme na ovu temu, no mi ćemo ih se nastojati dotaknuti polazeći od opisa temeljnih značajki zamjenskoga majčinstva.

1. Zamjensko majčinstvo

Ljudi svih vremena su imali određenih problema s nemogućnošću začeca. Neki su se s tim pokušavali pomiriti. Neki su parovi svoju fertilnu neplodnost usmjeravali na druge oblike postizanja snova zakinutoga roditeljstva, pa su posvajali djecu. Dok su pojedinci pokušavali dobiti dijete s nekim drugim, budući da se većinski smatra kako su djeca jako važna za brak.

S obzirom na ovako izraženu značajnost, koja se daje djeci, razvidno je kako u slučaju neplodnosti velik broj ispitanika smatra kako treba iskoristiti sve moguće

¹ Usp. S. ROKSANDIĆ VIDLIČKA, D. HRSTIĆ, Z. KIRIN, Bioethical and legal challenges of surrogate motherhood in the Republic of Croatia, u: *JHR* 3(2012.)5, str. 42.; Usp. K. L. ARMOUR, An overview of surrogacy around the world: trends, questions and ethical issues, u: *Nursing for Women's Health* 16(2012.)3, str. 41.

metode i tehnike medicinske pomognute oplodnje. Pod ovim bismo vidom mogli eksplicitno razmatrati i voljnost da se uteknu i zamjenskom majčinstvu.

Zamjensko majčinstvo prisutno je i zabilježeno još od biblijskih vremena (Post 16,1-16). Abrahamova neplodna žena, Sara, nagovorila je svojega supruga Abrahama da ima dijete s njihovom sluškinjom Hagarom, kako bi dobili potomka, nakon čega Hagara začinje i rađa Abrahamova sina Jišmaela.

Čest je povijesni primjer bio, prije američkoga civilnog rata, da su se robovi i eksploatacijski koristili za nošenje djece svojim gospodarima, na koje nisu polagali nikakva prava.² Tijekom povijesti možemo uočiti mnogobrojne primjere zamjenskoga majčinstva, koje se javljalo u brojnim zajednicama i kulturama, unutar kojih se uglavnom blagonaklono gledalo na žene koje su rađale djecu neplodnom paru.³ Dok u novije vrijeme bilježimo pojavu kojom slavne osobe, pjevači i glumci, sve češće posežu za zamjenskim majčinstvom, bez utemeljene biološke potrebe, kako se njihovo tijelo ne bi estetski mijenjalo, zbog izgledne karijere.

Razvojem tehnika i metoda suvremene reproduktivne medicine, zamjensko je majčinstvo poprimilo nove mogućnosti »naručenoga« ostvarenja.⁴

Zamjensko majčinstvo predstavlja najsloženiji medicinsko-socijalno-pravni oblik ljudskoga zanošenja, izložen mnogim nedoumicama koji se, među ostalim, može ostvarivati i posredovanjem metoda pomognute oplodnje.

Zamjenska/surogat majka jest žena koja nosi dijete, poslije uspješnoga prirodnog ili umjetnog osjemenjivanja (*inseminacije*) ili usađivanja zametka u njezinu maternicu nakon oplodnje *in vitro* za neplodan naručiteljski par, na temelju sporazuma sklopljena prije trudnoće, a s namjerom predaje djeteta naručiteljskom paru koji zakonski stječe roditeljska prava i obveze.⁵

² Usp. C. SPIVACK, The Law of Surrogate Motherhood in the United States, u: *The American Journal of Comparative Law* 58(2010.), str. 97.

³ Do 1960-ih, surogat se provodio od strane prijatelja ili rodaka, kao pomoć bližnjima u nevolji, a od tada su se počeli službeno sklapati »surogat ugovori« s trećim stranama. 1976. godine, prvi formalni surogat aranžman postavljen je u Sjedinjenim Državama, te je nakon nekoliko desetljeća postao društveno prihvatljiv unutar mnogih zemalja.

⁴ Premda je surogatstvo zadnjih tridesetak godina neupitno u porastu, njegovu stvarnu učestalost teško je procijeniti zbog postojanja brojnih neformalnih sporazuma ZM-a. Prema izvješću agencija koje se bave ZM-om pristupilo je više od 8000 žena. Usp. R. EDELMANN, Surrogacy: the psychological issues, u: *Journal of Reproductive and Infant Psychology* 22(2004.)2, str. 124.

⁵ Usp. C. FABRE, »Surrogacy«, u: H. LA FOLLETTE (ur.), *International Encyclopedia of Ethics*, Wiley-Blackwell, Malden, 2013., str. 5086.-5092.; B. M. ASHLEY, J. K. de BLOIS, K. D. O'ROURKE, *Health care ethics: a Catholic theological analysis*, Georgetown University Press, Washington, 2006., str. 88.

Surogat majka definirana je kao ženska osoba starija od osamnaest godina života, koja bez naknade ili stjecanja bilo kakve imovinske koristi, u cilju davanja djeteta po rođenju (donoru ili drugom licu), nosi fetus začet postupkom biomedicinske pomognute oplodnje. Nakon što je dijete rođeno, surogat majka predaje ga ljudima koji su je angažirali. No, u stvarnosti ova definicija pomalo je drugačija. Zamjenske majke jesu žene, koje za novac i posredovanjem agencija, donose na račun trećih trudnoću embrija oplođenih *in vitro* sa spolnom stanicom ili obje gamete drugih osoba naručitelja, posluživši se iznajmljenom utrobom same nositeljice.

Time se izraz *zamjenskoga materinstva* odnosi na:

- ženu koja u svojoj maternici nosi implantirani zametak, a taj joj je genetski stran, budući je ostvaren spajanjem spolnih stanica *davalaca*, s nakanom da se dijete nakon rođenja dodijeli onomu tko ga je naručio ili tko je ugovorio tu trudnoću;
- ženu koja nosi zametak, u nastanku kojeg je sudjelovala darivanjem svojega jajčeca koje je oplođeno osjemenjivanjem pomoću sjemena muškarca koji joj nije muž, s nakanom da se dijete nakon rođenja dodijeli onomu tko ga je naručio ili ugovorio trudnoću.

Tip žena koji je najpogodniji i najzainteresiraniji za ZM (uzmu li se u obzir njihov socioekonomski status, razina obrazovanja, dob i paritet) obuhvaća one udane, od 27 do 30 godina, koje su već rodile dvoje ili troje djece (imaju svoju vlastitu obitelj), domaćice, nezaposlene ili zaposlene pola radnoga vremena i slično.⁶

Majke naručiteljice obično su starije, obrazovanije žene sa složenom porodičarskom povijesti bolesti⁷, ili rjeđe, to mogu biti žene koje se ne žele izlagati svim psiho-fizičkim kompleksnim stanjima koje trudnoća sa sobom donosi.

Zamjenska može biti biološka majka djeteta, ako se oplodnja vrši artificijelnom inseminacijom žene, sjemenom muškarca naručiteljskoga para. Ali ne mora biti biološka majka, ukoliko će se *in vitro* fertilizacijom oploditi spolne stanice naručiteljskoga para i oplođene prenijeti u maternicu zamjenske majke. Pritom zamjenska majka ne daje svoj genetski materijal i ona je samo nositeljica tuđega djeteta. S obzirom na opis zamjenskoga majčinstva, u daljnjem ćemo tekstu navesti njegove oblike ostvarenja.

⁶ Usp. M. M. HOHMAN, C. B. HAGAN, Satisfaction with Surrogate Mothering: A Relational Model, u: *Journal of Human Behavior in the Social Environment* 4(2001.)1, str. 63.

⁷ Usp. O. B. A. van den AKKER, Psychological Aspects of Surrogate Motherhood, u: *Human Reproduction Update* 13(2007.)1, str. 57.

1.1. KLASIFIKACIJA ZAMJENSKOGA MAJČINSTVA

Da bismo detaljnije mogli razumjeti zamjensko majčinstvo, prvo ćemo naznačiti dva temeljna oblika surogatstva.

Zamjensko majčinstvo može se dijeliti s obzirom na genetsku vezu zamjenske majke s djetetom koje nosi, tj. prema načinu oplodnje i zanošenja.

Djelomično zamjensko majčinstvo ostvaruje se putem artifičijalne inseminacije, odnosno unošenjem sjemena muškarca iz naručiteljskoga para u zamjensku majku, dok se potpuno zamjensko majčinstvo koristi metodom *in vitro* oplodnje i transferom zametka u maternicu zamjenske majke.⁸

Prema genetskoj vezi između roditelja naručitelja i djeteta, odnosno zamjenske majke i djeteta postoji:

- *Potpuno ili gestacijsko ZM* – kod kojeg su oba roditelja uspostavila genetičku vezu s djetetom, jer su i jedan i drugi dali svoje spolne stanice za oplodnju *in vitro*. Potpuno ZM zahtijeva provođenje složenoga postupka izvanstanične oplodnje (*in vitro fertilisation, IVF*) i prijenosa zametaka u maternicu zamjenske majke 24-72 h nakon oplodnje (*embryo transfer, ET*). Jasno je da u ovom slučaju ona nema nikakvu genetičku vezu s djetetom koje nosi i da mu nije biološka majka, već samo gestacijska – po trudnoći.
- *Djelomično ili tradicionalno (prirodno) ZM* – označava drugi oblik u kojemu je zamjenska, ujedno i, biološka majka djeteta. Začecje ostvaruje prirodnim putem, tj. spolnim odnosom s muškarcem iz naručiteljskoga para ili umjetnim osjemenjivanjem (*inseminacijom*) sjemenom muškarca iz toga para. Ova je vrsta ZM-a češća, jer se začecje djeteta izvodi na tehnički jednostavniji način, nego što je to slučaj kod gestacijskog ZM-a.

Iz svega navedenog jasno je da otac, naručitelj iz neplodnoga para i zamjenska majka imaju genetičku vezu s djetetom. Međutim, neplodna žena iz naručiteljskoga para nema ni genetičku, ni gestacijsku vezu, nego po zakonu, prema prethodno sklopljenom ugovoru, po dobivanju djeteta biva proglašena njegovom zakonskom majkom.⁹

⁸ Usp. J. C. CICCARELLI, L. J. BECKMAN, Navigating rough waters: an overview of psychological aspects of surrogacy, u: *Journal of Social Issues* 61(2005.)1, str. 21.-43.; K. L. ARMOUR, An overview of surrogacy around the world: trends, questions and ethical issues, str. 233.

⁹ Usp. L. I. GABRY, Procreating Without Pregnancy: Surrogacy and the Need for a Comprehensive Regulatory Scheme, u: *Columbia Journal of Law and Social Problems* 45(2012.)3, str. 419.

U praksi postoje *otvoreni* oblici ZM-a kod kojih roditelji naručitelji trudnoće i zamjenska majka održavaju redovite kontakte te *zatvoreni* oblici, s veoma rijetkim kontaktima.¹⁰

Daljnja se klasifikacija odnosi na temelju motiva nastajanja zamjenskoga majčinstva.

1.2. MOTIVI NASTAJANJA ZAMJENSKOGA MAJČINSTVA

Razlozi nastajanja ZM-a mogu biti različiti. Među njima se najčešće izdvajaju: medicinski razlozi, biološki (genetički primitivizam), teškoće vezane uz posvojenje djeteta, zarada zamjenske majke kod komercijalnoga ZM-a, velikodušnost altruističke zamjenske majke, ZM kao reakcija na događanja u osobnoj životnoj i reproduktivnoj povijesti bolesti, (ne)utemeljen strah od same trudnoće, prikrivene pobude altruističke majke, moralna odgovornost prema bliskom rođaku, moguće razne skrivene namjere roditelja naručitelja ili zamjenske majke, komotnost i sebičnost življenja, karijera, pomodarstvo, istospolni parovi, samci, ili neki drugi motivi.

Medicinski razlozi obuhvaćaju postojanje ozbiljnih bolesti koje obuhvaćaju čimbenike nazvane »*womb factor*«¹¹ (prirođeni nedostatak maternice, anatomsko patološka odstupanja u građi maternice, višestruki spontani pobačaji), žene kojoj je odstranjena maternica zbog određenih bolesti (miom, karcinom maternice) i sva stanja u kojima bi trudnoća predstavljala veliku zdravstvenu opasnost za ženu.

Zamjenskom se majčinstvu mogu uteći i *bračni ili drugi parovi u poodmakloj dobi* koji žele svoje dijete. Usluge ZM-a obično traže stariji parovi koji su već više godina neplodni te su zbog toga prošli mnoge pretrage i ponavljane bezuspješne IVF pokušaje kako bi otklonili postojeće neželjeno stanje.¹²

Treći razlog zahtjeva za zamjenskim majčinstvom može biti i *biološki (genetički primitivizam)* nekih parova, koji radi nastavljanja obiteljske loze, nasljeđivanja i oporuke, isključivo i sebično, žele imati svoju biološku, odnosno genetičku djecu. Tako se ZM-om kao neformalnim oblikom posvojenja omogućuje genetska veza oba ili barem jednog roditelja s djetetom.¹³

¹⁰ Usp. M. M. HOHMAN, C. B. HAGAN, Satisfaction with Surrogate Mothering: A Relational Model, str. 63.

¹¹ Usp. J. PELZMAN, »Womb for Rent«: International Service Trade Employing Assisted Reproduction Technologies (ARTs), u: *Review of International Economics* 21(2013.)3, str. 387.-400.

¹² Slično kao i za umjetnu oplodnju (in vitro, IVF), postavlja se pitanje o zakonskom određivanju gornje granice odobravanja takvog postupka te posljedičnog mogućeg oduzimanja djece. Usp. R. EDELMANN, Surrogacy: the psychological issues, str. 126.

¹³ Usp. O. B. A. van den AKKER, Psychological Aspects of Surrogate Motherhood, str. 57.

Utjecaj zamjenskom majčinstvu može biti izazvan i *teškoćama vezanim uz posvojenje djeteta*, koje su čest razlog obeshrabrenja ostvarivanja takvog roditeljstva. Naime, institucija posvojenja složena je, opterećena nizom pravnih formalnosti te gubitkom vremena i snage zbog dugotrajnosti samoga postupka.

Motiv predstavlja i *zarada zamjenske majke*. Postoji li naknada koju na temelju sporazuma ostvaruje zamjenska majka, govori se o *komercijalnom ZM-u*, čija je bit stjecanje dobiti (*kompenzacije*) unajmljene majke za učinjene usluge. To može biti glavni razlog njezina upuštanja u taj proces, jer obično ove žene dolaze iz siromašnijih dijelova svijeta i slojeva društva.

Ako se ostvarenom naknadom pokrivaju samo nužni troškovi postupaka oplodnje, redovitih liječničkih pregleda te ukupnog nadzora trudnoće i poroda zamjenske majke, govori se o *altruističkom ZM-u*. *Velikodušnost altruističke zamjenske majke*, kako bi svojim posredovanjem neplodnom paru omogućila iskustvo roditeljstva. Pritom osoba nije vođena željom za materijalnom (novčanom) zaradom, a pružanjem svojih besplatnih usluga želi omogućiti neplodnom paru ostvarenje roditeljstva. Poznato je da su već bake bile zamjenske majke svojoj unučadi, majke kćerima te kćeri majkama. Također, imamo primjer nekih žena koje su pristale na ZM kako bi rodile dijete neplodnoj sestri.¹⁴

Nekada motiv za ZM može biti i *reakcija na događanja u osobnoj životnoj i reproduktivnoj povijesti bolesti*, poput prisjećanja na moguću odbačenost u djetinjstvu, na svoju reproduktivnu prošlost (određeni užitak i želja za trudnoćom, uživanje u trudnoći), na neke reproduktivne negativnosti (pobačaj i slično) ili na nezamislivost života bez djece.¹⁵

Među motivima možemo prepoznati i (*ne*)*utemeljen strah od same trudnoće* koji je nastao zbog negativnih primjera ili manjka iskustva i znanja o osnovama ljudske reprodukcije.

Bioetički delikatan motiv zamjenskoga majčinstva mogu predstavljati *komotnost i sebičnost življenja*, uzrokovane strahom žene da će promjene koje nastaju u trudnoći i porodu privremeno ili trajno narušiti njezinu duševnu ravnotežu (postpartalna depresija), estetsku ljepotu, sklad i fizički izgled.¹⁶ Tu se mogu pribrojiti i razlozi

---

¹⁴ Usp. D. R. REILLY, *Surrogate pregnancy: a guide for Canadian prenatal health care providers*, u: *Canadian Medical Association Journal* 176(2007.)4, str. 483.-485.; S. ROKSANDIĆ VIDLIČKA, D. HRSTIĆ, Z. KIRIN, *Bioethical and legal challenges of surrogate motherhood in the Republic of Croatia*, str. 38.

¹⁵ Usp. M. M. HOHMAN, C. B. HAGAN, *Satisfaction with Surrogate Mothering: A Relational Model*, str. 77.

¹⁶ Usp. C. AMMER, *Encyclopedia of Women's Health*, New York, 2009., str. 403.

koje krije karijera i/li potrebe posla koji pojedina žena obavlja, zbog kojeg zaposlene žene izbjegavaju trudnoću i rađanje.

Pomodarstvo je također razlog ostvarenja ZM-a jer je sve više estradnih zvijezda i ljudi s javne scene koji tako dolaze do djeteta.¹⁷ Njihova privatnost puni sadržaje medija, što u javnosti oblikuje pozitivni stav prema svim oblicima ZM-a. Time se potiče »trendovsko« razmišljanje na štetu ćudoređa, etike i narušavanja dostojanstva roditeljstva, osobito samoga majčinstva.

Moralno problematičan razlog pribjegavanju zamjenskoga majčinstva čine i motivi istospolnih parova i/li samaca.

Istospolni parovi, koji odbijaju drugi spol, ali ne i dobivanje djeteta, mogu imati onoliko izražen motiv za ZM-om koliko može biti jak nagon za produljenjem vrste.¹⁸ Tomu u prilog navodim citat s jedne internetske stranice istospolnih promoviranja. »Roditi dijete, roditi dijete doniranom jajnom stanicom, roditi dijete doniranim sjemenom, roditi dijete doniranim zametkom, roditi dijete uz pomoć zamjenske majke za sve nas treba biti jednako vrijedno jer nam omogućuje isti cilj, rođenje djeteta i toliko željeno majčinstvo. I zbog te radosti na kraju puta smatram da ih u tomu nitko ne smije onemogućiti ni na koji način i da svima moramo omogućiti da iskoriste ono što im nudi suvremena medicina.«¹⁹

Muškarci i žene koji žive sami, a iz najrazličitijih razloga nisu ostvarili spolnu vezu i fizičko roditeljstvo, zbog nezadovoljstva vlastitim načinom života, mogu zaželjeti te pokušati i ostvariti roditeljstvo pomoću sklapanja ugovora o ZM-u.

Moguće razne skrivene namjere roditelja naručitelja isto tako mogu biti razlogom ostvarenja ZM-a, osobito ako se sav proces događa u drugoj zemlji. Nakon prelaska granice moguće su prethodno planirane razne zloporabe ljudskih života poput trgovine ljudima ili prodaje organa.²⁰

¹⁷ Usp. S. MOHAPATRA, *Stateless Babies & Adoption Scams: A Bioethical Analysis of International Commercial Surrogacy*, u: *Berkeley Journal of International Law* 30(2011.)2, str. 423.

¹⁸ Zanimljiva su istraživanja vezana uz razlike »životnog stila« adolescenata odraslih u heteroseksualnim uobičajenim biološkim obiteljima u odnosu na one čiji su roditelji bilo muški ili ženski istospolni par. Usp. M. REGNERUS, *How different are the adult children of parents who have same-sex relationships? Findings from the New Family Structures Study*, u: *Social Science Research* 41(2012.)4, str. 752.-770.

¹⁹ Postoji i agencija za posredovanje ZM-a, posvećena isključivo homoseksualnoj zajednici: *Growing Generations*. Citat preuzet sa <http://www.beta.hr/vise/zamjensko-majcinstvo/zamjensko-surogat-majcinstvo-83> (10. VI. 2014.)

²⁰ Vezano uz takve pojave, *Konvencija UN-a o pravima djeteta*, izrijeком upozorava na djetetovo dostojanstvo te obvezuje države članice da poduzimaju mjere protiv odvođenja, prodaje i trgovine djecom (čl. 35.) i protiv drugih oblika izrabljivanja, (čl. 36.)

*Moguće skrivene namjere zamjenske majke prema biološkom ocu iz neplodnoga para, koja se potajno nada da bi na temelju svoje genetičke povezanosti s naručenim djetetom, mogla ostvariti vezu s njegovim ocem te se tako osloboditi svoje sadašnje neuspjele veze i/ili loše materijalne pozicije. Isto tako, zamjenske majke većinom mogu imati više ili manje svjesnu želju samo za razvijanjem obične povezanosti s naručiteljskim parom.*²¹

Nerijetko je slučaj i *sukoba s poslodavcem* koji bi mogao nastati ako ovaj zbog novonastalih nepotrebnih troškova smatra da takva odluka njegove zaposlenice nije bila nužna, jer predstavlja određeni materijalni gubitak. Naime, manje su naknade za zdravstveno osiguranje što pokrivaju troškove zamjenske majke u odnosu na naknade koje se izdvajaju za bolovanja te porodiljni, odnosno roditeljski dopust zaposlenica/zaposlenika. No, na majke skrbnice, koje nakon rođenja preuzmu ulogu zamjenske majke, svakako se moraju primijeniti propisi *Unije* o roditeljskom dopustu²², ako država članica u konkretnom slučaju priznaje pravni odnos između majke skrbnice i djeteta. Iz toga proizlazi da bi poslodavac iz materijalne koristi mogao pokušati utjecati na njihovu privatnost, uvjetujući ih radnim mjestom i određujući im način ostvarenja majčinstva i/ili očinstva.

Ovim smo područjem načeli problematiku zakonodavnih okvira.

1.3. ZAKONODAVNI OKVIRI

Ugovorni sporazum o zamjenskom majčinstvu odstupa po svojem predmetu od brojnih uobičajenih pravnih akata. A oko problematike međunarodnih ugovora o zamjenskom majčinstvu, uviđamo da su mišljenja i stavovi, politički krugovi i etičke prosudbe, jako podijeljeni.

S obzirom na pristup sporazumima o zamjenskom majčinstvu, nacionalna zakonodavstva možemo sistematizirati u nekoliko skupina: »ona koja eksplicitno zabranjuju sporazume o zamjenskom majčinstvu, ona koja ostavljaju pitanje nereguliranim, ona u kojima je zamjensko majčinstvo eksplicitno dopušteno i regulirano

²¹ Usp. O. B. A. van den AKKER, *Psychological Aspects of Surrogate Motherhood*, str. 56.

²² Nezavisna odvjetnica pri sudu Europske unije, Juliane Kokott, smatra da u slučaju zakonitog zamjenskog majčinstva obje majke imaju pravo na roditeljski dopust. Rodiljni dopust se mora podijeliti na obje majke, pri čemu dopust za svaku od njih mora iznositi najmanje dva tjedna. Smatra da majka skrbnica koja je dijete dobila na temelju dogovora o zamjenskom majčinstvu svakako ima pravo na roditeljski dopust propisan pravom EU ako je nakon rođenja djeteta preuzela o njemu skrb, ako je u državi članici u kojoj je riječ zamjensko majčinstvo dopušteno i ako su ispunjeni u toj državi propisani uvjeti. Sud Europske unije, *Priopćenje za medije*, br. 115/13. U Luxembourg, 26. rujna 2013. Dostupno na: <http://www.curia.europa.eu> (9. VI. 2014.).

te, u konačnici, države s liberalnim stavovima prema sporazumima o zamjenskom majčinstvu, uključujući i ona komercijalne prirode«. ²³

U zemljama, gdje je surogat majčinstvo dopušteno, postoje strogo propisani uvjeti pod kojima netko može biti surogat majkom. Najčešće su to žene u dobi od 18 do 35 godina, koje moraju imati barem jedno vlastito dijete. Ako je surogat-majka udana, njezin suprug mora dati službeno ovjerenu izjavu da se slaže s postupkom. Na temelju navedenoga, zamjenska bi majka trebala predati dijete nakon njegova rođenja naručiteljskom paru, isto kao što se naručiteljski par ne bi smio predomisliti i odbiti ostvarivati roditeljska prava nad djetetom. ²⁴ Zato su složene sve situacije u kojima zamjenska majka po rođenju ne želi predati naručeno dijete. Još su složenija ona stanja u kojima ga naručiteljski par, nakon što je pristao na prijenos roditeljskih prava, ne želi i ne će prihvatiti. Postavlja se pitanje o zakonskoj prisili ispunjavanja prethodno sklopljenoga ugovora. Zbog tih razloga nastaju razni profesionalni vodiči o primjeni, ostvarenju i raznim pitanjima surogatstva. Međutim, još uvijek međunarodni propisi slabo štite naručiteljski par i zamjensku majku, čime se upuštanjem u takve postupke otvara put mnogim zloporabama sklapanja ugovora komercijalnoga ZM-a. ²⁵

Pojedine zemlje zakonski podupiru praksu ZM-a omogućavanjem sklapanja različitih ugovora o surogatstvu, što zapravo u pojedinim slučajevima podrazumijeva sklapanje dvaju ugovora. ²⁶ Ako se zamjenska majka oplodi sjemenom supruga iz naručiteljskoga para u pitanju je odnos, odnosno ugovor između zamjenske majke i biološkoga oca djeteta koji je ovdje ujedno i naručitelj trudnoće. Tek kad se taj ugovor ispuni, tj. nakon trudnoće i poroda djeteta, sklapa se drugi ugovor (više nalik posvojenju) između zamjenske majke i socijalne majke, čime započinje službena skrb socijalne majke za posvojeno dijete.

Stavovi pojedinih država o ZM različiti su. ²⁷ Surogat majčinstvo zakonom je odobreno u većini država SAD-a, Južnoafričkoj Republici, Indiji, Rusiji, Češkoj, Ukrajini

²³ M. ŽUPAN, V. PULJKO, M. SUKAČIĆ, Međunarodni ugovori o zamjenskom majčinstvu – nestaje li paradigma *mater semper certa est*, u: *Pravni Vjesnik* 29(2013.)2, str. 9.

²⁴ Usp. B. STARK, Transnational Surrogacy and International Human Rights Law, u: *ILSA Journal of International & Comparative Law* 18(2012.)2, str. 380.-384.

²⁵ Usp. L. A. H. RAMSKOLD, M. P. POSNER, Commercial surrogacy: how provisions of monetary remuneration and powers of international law can prevent exploitation of gestational surrogates, u: *Journal of Medical Ethics* 39(2013.)6, str. 397.-402.

²⁶ Usp. A. L. PERDUE, For love or money: an analysis of the contractual regulation of reproductive surrogacy, u: *Journal of Contemporary Health Law and Policy* 27(2011.)2, str. 279.-313.

²⁷ Usp. S. MOHAPATRA, Stateless Babies & Adoption Scams: A Bioethical Analysis of International Commercial Surrogacy, str. 412.-450.; K. L. ARMOUR, An overview of surrogacy around the world: trends, questions and ethical issues, str. 234.

ni i Gruziji. Samo na nekomercijalnoj osnovi legalizirano je u Australiji²⁸, Kanadi²⁹, Velikoj Britaniji³⁰, Danskoj, Španjolskoj, Norveškoj, Švicarskoj, Grčkoj i Meksiku. Zakonska zabrana na snazi je u Austriji, Njemačkoj, Italiji, Švedskoj, Francuskoj, Belgiji, Kini i Japanu, dok brojne druge države nisu to pitanje regulirale zakonom.³¹ U zemljama gdje to nije legalizirano, njihovi su državljani česti posjetitelji tuđih državnih agencija koje nude legalne asistencije u potrazi za surogat majkom.

Procvat reproduktivnoga turizma označava odlazak neplodnih parova iz zemalja u kojima ZM nije zakonom odobreno u one zemlje gdje je ono pravno uređeno, za sada najčešće istočne i siromašnije zemlje.³²

Izrada novih nacrti i zakona, vezanih uz obiteljsko-pravne propise u Republici Hrvatskoj³³, traje već godinama, budući da su različito moralno vrijednovani, ovisno o stavovima i zanimanju pojedinih struktura društva.³⁴

Kronološki gledano, *Zakon o ljudskoj reprodukciji iz 1978. godine*³⁵ vremenom je zastario te ne može pratiti razvoj i primjenu MPO-a u praksi. Poslije nije bilo značajnih pravnih promjena vezanih uz MPO, zbog čega su u Republici Hrvatskoj duže vrijeme manjkali prikladno uređeni propisi koji bi cjelovito zahvaćali pitanja ljudske reprodukcije. Tek se 2005. godine oblikuje *Nacrt zakona o MPO*, a poslije

---

²⁸ U državama Queensland, New South Wales i Australian Capital Territory zamjensko se majčinstvo ostvaruje prema normativima koje su zavrtili *Surrogacy Act* (2010.) i *Parentage Act* (2004.), u Zapadnoj Australiji po *Surrogacy Act* (2008.), a u Južnoj po *Family Relationships Act* (1975.).

²⁹ Prema zakonodavnim okvirima koje propisuje *The Assisted Human Reproduction Act* (2005.)

³⁰ Dokumentom, *Surrogacy Arrangements Act* (1985.), Velika Britanija propisuje uvjete ZM.

³¹ Usp. G. JUREŠKO, I. RIMAC, U Europi zabranjene surogat majke, u: *Jutarnji List*. <http://www.jutarnji.hr/u-europi-zabranjene-surogat-majke/240548/> (10. VI. 2014.)

³² Usp. A. DONCHIN, Reproductive tourism and the quest for global gender justice, u: *Bioethics* 24(2010.)7, str. 323.-332.; E. BLYTH, A. FARRAND, Reproductive Tourism – A Price Worth Paying for Reproductive Autonomy?, u: *Critical Social Policy* 25(2005.)1, str. 92.-97.; C. KROLØKKE, K. A. FOSS, S. PANT, Fertility Travel: The Commodification of Human Reproduction, u: *Cultural Politics* 8(2012.)2, str. 273.-282.; W. CHAVKIN, J. MAHER, (ur.), *The Globalization of Motherhood: Deconstructions and reconstructions of biology and care*, New York, 2010., str. 132.-153.; R. F. STORROW, Assisted reproduction on treacherous terrain: the legal hazards of cross-border reproductive travel, u: *Reproductive BioMedicine Online* 23(2011.)5, str. 538.-545.; R. DEONANDAN, S. GREEN, A. VAN BEINUM, Ethical concerns for maternal surrogacy and reproductive tourism, u: *Journal of Medical Ethics* 38(2012.)12, str. 742.-745.; V. PANITCH, Surrogate Tourism and Reproductive Rights, u: *Hypatia* 28(2013.)2, str. 274.-289.

³³ Usp. D. HRABAR, Pravni dosezi medicinske oplodnje u Hrvatskoj, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 60(2010.)2, str. 415-442.

³⁴ Usp. V. POZAIĆ, Bio-etika i bio-politika, u: *Obnovljeni život* 60(2005.)1, str. 82.-84.

³⁵ Zakon o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece, u: *Narodne novine* (NN 18/78).

određenih procedura, u Saboru je 2009. godine izglasan i prvi suvremeniji *Zakon o medicinski pomognutoj oplodnji*. Sada važeći, najnoviji *Zakon o MPO*, odobren je 2012. godine.³⁶

Prema tom zakonu *MPO* obuhvaća različite vrste medicinski pomognutih postupaka: homolognu ili heterolognu intrauterinu inseminaciju (*IUI*), izvantjelesnu oplodnju (*IVF*), intracitoplazmatsku mikroinjekciju spermija (*ICSI*), zamrzavanje i odmrzavanje spolnih stanica, spolnih tkiva i zametaka, prijenos spolnih stanica ili zametaka u jajovod (*ET*) i preimplantacijsku genetsku dijagnostiku. Korisnici prava na *MPO* mogu biti punoljetni i poslovno sposobni žena i muškarac koji su u braku, odnosno u izvanbračnoj zajednici, i koji su s obzirom na životnu dob i opće zdravstveno stanje sposobni za roditeljsku skrb o djetetu. Isto pravo ima i punoljetna, poslovno sposobna žena koja ne živi u braku, izvanbračnoj ili istospolnoj zajednici, a čije je dosadašnje liječenje neplodnosti ostalo bezuspješno ili bezizgledno te koja je s obzirom na životnu dob i opće zdravstveno stanje sposobna za roditeljsku skrb o djetetu.

Naš novi zakon zauzeo je prohibitivni pristup prema stavu zamjenskoga majčinstva. U čl. 31. navodi se:

- (1) Zabranjeno je objavom javnoga oglasa ili na bilo koji drugi način tražiti ili nuditi uslugu rađanja djeteta za drugog (zamjensko majčinstvo).
- (2) Zabranjeno je ugovarati ili provoditi medicinski pomognutu oplodnju radi rađanja djeteta za druge osobe i predaje djeteta rođena nakon medicinski pomognute oplodnje (zamjensko majčinstvo).
- (3) Ugovori, sporazumi ili drugi pravni poslovi o rađanju djeteta za drugog (zamjensko majčinstvo) i o predaji djeteta rođena nakon medicinski pomognute oplodnje, uz novčanu naknadu ili bez naknade, ništetni su.

Zakonom o medicinskoj oplodnji zabranjuje se zamjensko majčinstvo uz popratne prekršajne odredbe. U čl. 56. stoji da će se novčanom kaznom od 70.000 do 250.000 kuna kazniti pravna osoba za prekršaj, ako prema stavku 1. i 18. točki »... traži ili nudi uslugu rađanja djeteta za drugog ili ugovara, odnosno provodi *MPO* radi rađanja djeteta za druge osobe i predaje djeteta rođena nakon *MPO*-a«. Time se zabranjuje svaki oblik uključivanja, ostvarivanja, nuđenja ili davanja usluga surogat majke. Ova zabrana uzima se kao kažnjivo djelo i eventualnom sudjelovanju u bilo kojoj fazi ovakve djelatnosti propisana je kazna zatvora u trajanju od najmanje 3 do 10, pa i 15 godina.

³⁶ Hrvatski Sabor, *Zakon o medicinski pomognutoj oplodnji*, u: *Narodne Novine* (86/2012.)

*Kazneni zakon Republike Hrvatske*³⁷ jasno propisuje zabranu trgovanja ljudima pa bismo kroz tu prizmu mogli promotriti i eksploataciju zamjenskoga materinstva komercijalizacijom reproduktivnih organa ili spolnih stanica. Radi se o medicinskim postupcima čije je kažnjavanje predviđeno i člankom 242. u pogledu nedopuštenoga presađivanja dijelova ljudskoga tijela.³⁸

Taj stav potvrđuje i ratificirana *Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskoga bića u pogledu primjene biologije i medicine* i *Dodatni protokol uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskoga bića u pogledu primjene biologije i medicine, u vezi presađivanja organa i tkiva ljudskoga porijekla*, kojima se u članku 21. određuje da ljudsko tijelo i njegovi dijelovi ne mogu biti izvor stjecanja novčane dobiti.³⁹

*Kodeks medicinske etike i deontologije*⁴⁰ Hrvatskoga liječničkog zbora, u dijelu pod nazivom, »Planiranje obitelji i regulacija ljudske plodnosti«, ne osvrće se izravno na zamjensko majčinstvo.

No zato se u zakonima *Obiteljska prava* kod zamjenskoga majčinstva susrećemo s roditeljstvom i roditeljskim pravom, koji su nužni za daljnje razumijevanje zakonodavnih odredbi vezanih uz ZM. *Roditeljstvo* predstavlja biološku vezu suodnosa roditelja s djetetom, a *roditeljsko pravo* podrazumijeva nadležnu vezu između roditelja i djeteta, utemeljene na nekom pravnom dogovoru. Osoba, koja daje dijete na posvojenje, prenosi roditeljska prava, ali time ne prestaje biti roditelj. Posvojitelji, pak, stječu roditeljska prava, ali time ne postaju roditelji.⁴¹ Zamjenska majka prenosi roditeljska prava na naručiteljski par, nakon što dijete bude rođeno, te time do-

³⁷ HRVATSKI SABOR, *Kazneni zakon Republike Hrvatske*, u: *Narodne Novine* 110/97, 27/98, 50/00, 129/00, 51/01, 111/03, 190/03, 105/04, 84/05, 71/06, 110/07, 152/08. Prema čl. 107. st. 1. *Kaznenog zakona*, stoji: »tko nabavi, posjeduje, prevozi, prenosi, čuva, primi ili presadi ljudski organ, tkivo, stanicu, zametak ili fetus, ako je znao ili morao i mogao znati da potječu od osobe koja je žrtva trgovine ljudima radi uzimanja dijelova tijela, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do 10 godina. Prema čl. 107. st. 2. se navodi: »tko uporabom sile ili prijetnje, obmanom, prijevaram, otmicom, zlorabom ovlasti ili teškog položaja ili odnosa ovisnosti nabavi, posjeduje, prevozi, prenosi, čuva ili primi ljudski organ, tkivo, stanicu, zametak, fetus ili mrtvo tijelo radi uzimanja dijelova tijela, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do osam godina.«

³⁸ Usp. S. ROKSANDIĆ VIDLIČKA, *Aktualna pitanja pojedinih kaznenih djela protiv zdravlja ljudi u svjetlu donošenja nacrtu izmjena hrvatskog Kaznenog zakona*, u: *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske* 1(2010.) 1, str. 93.-145.

³⁹ Vijeće Europe, *Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine*, Oviedo, 1997. *Narodne novine – Međunarodni ugovori* (13/03). Dostupno u: N. ZURAK (ur.), *Medicinska etika*, Merkur A. B. D., Zagreb, 2007., str. 311.-321.

⁴⁰ HRVATSKI LIJEČNIČKI ZBOR, *Kodeks medicinske etike i deontologije*, Zagreb, 2002.

⁴¹ D. HRSTIĆ, Z. KIRIN, *Interdisciplinarni pristup zamjenskom majčinstvu – poredbena analiza i prijedlog regulacije u Republici Hrvatskoj*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2011., str. 41.

bivaju ulogu roditelja. Ta veza može biti intenzivnija ukoliko su i biološki povezani s djetetom (kod potpunoga zamjenskoga majčinstva biološki su vezani uz dijete i muškarac i žena, a kod djelomičnog zamjenskoga majčinstva samo muškarac).

Savjetodavni dokument u regulaciji ovih pitanja, sastavljen od načela kojima bi se trebale voditi europske države članice kod uređivanja pitanja roditeljskih prava, predstavlja »*Bijela knjiga*«⁴². Odobrio ju je odbor stručnjaka za obiteljsko pravo *Vijeća Europe* na temelju pravosuđa *Europskoga suda za ljudska prava*, 2006. godine. U tom se dokumentu preporučuje državama članicama da njihova zakonodavna regulacija odobrava samo altruističko zamjensko majčinstvo te potiče uspostavljanje ravnoteže između »biološke istine«, odnosno genetskoga ili biološkoga roditeljstva i socijalnoga roditeljstva. U čl. 9. ističe se da se kod prenošenja roditeljskih prava sa zamjenske majke na naručiteljski par mora težiti ostvarenju principa najboljega interesa djeteta, u skladu s već promulgiranom *Europskom konvencijom o ostvarivanju dječjih prava Vijeća Europe*⁴³ i *Konvencija UN-a o pravima djeteta*⁴⁴.

Ono bi trebalo obuhvatiti zaštitu njegova tjelesnog zdravlja, buduće dobrobiti, pravnoga statusa i prava na saznanje o biološkom porijeklu. Roditelji posvojene djece ili začete tehnikama pomognute oplodnje često ne otkrivaju njihovo porijeklo, pozivajući se na njihovo pravo privatnosti, čime ono izravno dolazi u sukob s pravom djeteta na saznanje porijekla⁴⁵. Sukladno tomu i Hrvatski *Obiteljski zakon*⁴⁶ (čl. 124.) ukazuje da je nužno da se djetetu uvijek omogući saznanje njegova bi-

⁴² Council of Europe, *Report on principles concerning the establishment and legal consequences of parentage* – »*The White Paper*«, Strasbourg, 23.10. 2006. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/family/CJ-FA_2006_4e%20Revised%20White%20Paper.pdf (11. VI. 2014.)

⁴³ <http://www.enmcr.net/publications-and-ressources/texts/articles/2013/europska-konvencija-o-ostvarivanju-djecjih-prava-poseban-zastupnik-djeteta/> (1. VI. 2014.)

⁴⁴ UN, *Konvencija o pravima djeteta*, 1989., Članak 7. stavak 1. »Dijete se prijavljuje odmah nakon rođenja i od rođenja ima pravo na ime, pravo na staranje, državljanstvo i, ako je to moguće, pravo da zna tko su mu roditelji i pravo na njihovo staranje.« Dostupno na http://www.unicef.hr/upload/file/300/150215/FILENAME/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta.pdf. (1. V. 2014.) *Narodne novine* – Međunarodni ugovori (12/93), (20/97).

⁴⁵ Usp. M. COWDEN, 'No Harm, no Foul': A Child's Right to Know their Genetic Parents, u: *International Journal of Law, Policy and the Family* 26(2012.)1, str. 102.-126.

⁴⁶ *Obiteljski zakon*, *Narodne novine* (116/03), (17/04), (136/04), (107/07). Članak 124. st. 1. i 2. »U postupku posvojenja Centar za socijalnu skrb upoznat će posvojitelje s pravom djeteta da od posvojitelja dozna da je posvojeno.« Osoba začeta i rođena uz pomoć MPO-a (darovanom sjemenom stanicom, darovanom jajnom stanicom, darovanim zametkom), ako je navršila 18 godina ima pravo uvida u upisnik podataka o začecu (koji se vodi pri *Državnom registru o MPO-u ministarstva nadležnog za zdravlje*) te o svome biološkom podrijetlu, uključujući i podatak o identitetu davatelja sjemene stanice ili davateljice jajne stanice, odnosno davatelja zametka. Također, roditelji su obvezni najkasnije do 18. godine života upoznati takvu osobu s istinom kako je začeta uz pomoć MPO-a.

ološkog porijekla i osiguravanje roditeljske skrbi, kao što je to i kod posvojenoga djeteta, koje po zakonu ima pravo saznati svoje porijeklo.

Glede sklapanja pravnoga ugovora o zamjenskom majčinstvu, smisao i predmet pravnih poslova jest u stjecanju obostrane koristi za obje ugovorne strane. Bez obzira što građansko pravo dopušta da predmetom mnogih ugovora budu raznorodne stvari, zakonodavac ipak poneke izuzima iz pravnog prometa zbog očuvanja netaknutosti (*integriteta*) pravnoga i političkoga dobra. Usporedi li se s ovim ljudsko dostojanstvo, uočava se kako ono ne može biti predmetom prodaje, ustupanja, zamjene, oduzimanja (razvlaštenja), jer ne samo što je *neimovinsko* dobro, nego je i više od toga: *transcendentalno* dobro. Prema tomu, dostojanstvo se ugovorom o zakupu ne može nikomu ustupiti, niti zamijeniti s dostojanstvom nekog drugog čovjeka, te stoga svi pokušaji pravnog/zakonodavnog legaliziranoga ostvarenja zamjenskoga majčinstva (a napose komercijalnoga tipa), ne bi trebali nikada postići pravnu valjanost s moralnoga gledišta. Osim njega, u drugom ćemo se dijelu našega rada usmjeriti na bioetičku prosudbu ZM.

2. Bioetička prosudba surogat majčinstva

Bioetička prosudba zamjenskoga majčinstva ovisi prvenstveno o motivima na temelju kojih se pojedinci odlučuju za nj; a potom i o uvjetima te načinima na koje se ono ostvaruje, (ne)poštivanjem zakonodavnih i ugovornih obveza, komercijalizacijom ljudskoga života i ostalog; dok moralna prosudba uvelike ovisi o (ne)poštivanju dostojanstva ljudskoga rađanja i heteronomnoga narušavanja bračnoga jedinstva.

Tijekom procesa zamjenskoga majčinstva, neizostavne su brojne nedoumice i problemi s kojima se nose surogatne majke, naručiteljski par i začeto dijete⁴⁷: *proživljavanje osjećaja izigranosti, nepravde i razočaranja zbog mogućega odbijanja zamjenske majke da nakon poroda neplodnom paru izruči naručeno dijete, kao i posljedičnog nastajanja određene materijalne štete*. Moguća je prijevara naručiteljskoga para od strane zamjenske majke, ako se ona ne pridržava prethodnoga dogovora o izručenju djeteta poslije poroda.⁴⁸

---

⁴⁷ Usp. J. C. CICCARELLI, L. J. BECKMAN, Navigating rough waters: an overview of psychological aspects of surrogacy, str. 21.-43.; S. MOHAPATRA, Stateless Babies & Adoption Scams: A Bioethical Analysis of International Commercial Surrogacy, str. 440.

⁴⁸ Veliku pozornost izazvao je slučaj, poznat javnosti kao »Baby M Case«. »Gospođa Mary Beth Whitehead, dvadeset devet godina stara domaćica iz New Jersey, potpisala je 6. veljače 1985. godine ugovor u kojem se obvezuje da će roditi dijete bračnom paru William i Elizabeth Stern. Ugovor koji je sastavio Centar za neplodnost u New Yorku sadržavao je dio kojim se gospođa Whitehead obvezuje da neće stvoriti niti pokušavati stvoriti obiteljski odnos s djetetom te da će ga po

Ovdje se također može razmatrati i o *nastajanju materijalne štete* vezane uz troškove same trudnoće te naknade zamjenskoj majci za sve njezine usluge. Isto se odnosi i na dugogodišnje troškove alimentacije oca naručitelja djeteta, koje surogatna majka još može potraživati od njega, nakon što je svojevoljno zadržala dijete poslije poroda. Kod takvih se nesporazuma postavlja pitanje: kako izbjeći reproduktivnu nepravdu i prijevaru?⁴⁹

Razočaranje i nedoumice para nakon rađanja djeteta s nedostatkom i svijest o doživotnim poteškoćama vezanima uz samo njegovo postojanje.⁵⁰ Nameće se pitanje o jačini želje naručiteljskoga para za roditeljstvom, odnosno je li ta želja tako jaka da su spremni prihvatiti i dijete rođeno s nedostatkom?

Neplodna majka, premda sudjeluje u stvaranju naručenoga djeteta davanjem jajne stanice, može doživljavati neravnopravnost u odnosu na plodnoga supruga. Zbog svojega nedostatka, fizički je onemogućena iznijeti trudnoću i tako se povezati s djetetom od samoga začeća. Ako je riječ o djelomičnom ZM-u, gdje žena naručiteljica ne sudjeluje niti s jajnom stanicom, pomoću IVF postupka, još je veći problem nejednakosti i osjećaja isključenosti. Naime, neplodna je žena sada svjesna da joj takvo dijete biološki uopće ne pripada, budući da ne će imati njezine, nego suprugove

---

rođenju slobodno predati na skrbništvo gospodinu Sternu, biološkom ocu djeteta. Uz to, gospođa Whitehead je potpisala odrednicu da se odriče svih roditeljskih prava. Kao naknadu za rođenje i troškove poroda, od Centra za neplodnost primila je deset tisuća dolara, dio svote od dvadeset pet tisuća dolara koje je gospodin Stern uplatio Centru na ime troškova oplodnje, zdravstvenih usluga tijekom trudnoće, te troškove posredovanja. Umjetnom oplodnjom začeto dijete, rođeno je 27. ožujka 1986. godine, a gospođi Whitehead i njezinom suprugu, nije se dopala misao da novorođenu bebu predaja bračnom paru Stern. Par Stern pokrenuo je tužbu sa zahtjevom za skrbništvo nad novorođenčetom. Uz daljnje odbijanje predaje djeteta, Whitehead je s bebom napustio New Jersey i otputovao na Floridu boraveći na različitim adresama kako im se ne bi ušlo u trag. Sudski postupak je završen tako što je beba, koja se u sudskim dokumentima vodila pod imenom Baby M., sudskom odlukom predana na privremeno skrbništvo bračnom paru Stern kojem je dopušteno i posvojenje, dok je gospođa Whitehead dobila ograničena prava na posjećivanje djeteta«. Slučaj je objavljen u: P. Gregory, *Classes Cases in Medical Ethics. Accounts of the Cases that Have Shaped Medical Ethics, with Philosophical, Legal and Historical Backgrounds*, University of Alabama, Birmingham, 1990., str. 89-114. Preuzeto od: N. Gosić, *Bioetičke perspektive*, Pergamena, Zagreb, 2011., str. 46.

⁴⁹ Usp. B. C. LEWIS, Three Lies and a Truth: Adjudicating Maternity in Surrogacy Disputes, u: *University of Louisville Law Review* 49(2011.)3, str. 371-414.

⁵⁰ Usp. R. TONG, Genetic screening: should parents seek to perfect their children genetically?, u: D. DICKENSON, R. HUXTABLE, M. PARKER (ur.), *Cambridge medical ethics workbook*, Cambridge, New York, 2010., str. 87.-99.; P. ALDERSON, Prenatal counselling and images of disability, u: D. DICKENSON, R. HUXTABLE, M. PARKER (ur.), *Cambridge medical ethics workbook*, Cambridge, New York, 2010., str. 195.-210.; A. W. MÜLLER, The Concept of Person in Bioethics, u: S. NAPIER (ur.), *Persons, Moral Worth, and Embryos: a critical analysis of pro-choice arguments*, Dordrecht, New York, 2011., str. 77.-79.

gene te gene neke druge davateljice jajne stanice ili gene same zamjenske majke. Zbog toga neplodna majka može doživljavati da ima manje pravo na naručeno dijete od unajmljene majke. Također, može se osjećati prilično izoliranom, svjesna kako polako gubi i supruga, i obitelj. Sada ga doživljava više vezanim za zamjensku majku koja mu, za razliku od nje, može roditi dijete. Tada može doživljavati prijevartu poput bilo koje druge žene koja proživljava suprugov fizički preljub, bez obzira na prethodnu obaviještenost o tomu i neposredno dani pristanak. Zato se ZM među ostalim može zvati i »reproduktivna prostitucija«.

Otac naručitelj može biti višestruko podvojen između dviju žena, svoje supruge i one koja je iznijela njegovo dijete, svjestan da ga bez zamjenske majke nikada ne bi dobio. Problemi se naknadno umnažaju ako on svoje očinstvo ostvaruje prirodnim putem. Tako se događa komercijalna i izvanbračna spolna veza, koja može prerasti u dublju i osobnu povezanost sa zamjenskom majkom, što ga gura u duševnu podvojenost i bračnu nevjeru.

Naknadno predomišljanje i promjena odluke jednoga od supružnika oko primanja ili brige o već začetom, odnosno rođenom djetetu. To osobito vrijedi za neplodnu ženu ako postane potpuno svjesna i više ne može prihvatiti da nije biološka majka.

Također, može uslijediti i rastava braka naručiteljskoga para ili prekid partnerske veze nakon potpisivanja sporazuma o ZM-u.

Nepredvidive okolnosti vezane uza smrt oba supružnika zbog posljedica moguće nesreće ili zbog bolesti i smrti jednoga od supružnika.

S obzirom da ZM, zbog različitih mogućih ishoda, stvara potpunu nesigurnost i neizvjesnost, na temelju prethodno navedenih čimbenika posve je jasno kako ovaj način ostvarivanja roditeljstva unosi velik nered u međuljudske odnose.

2.1. BIOETIČKA EVALUACIJA ZAMJENSKOGA MAJČINSTVA

Bioetičku evoluciju promatrat ćemo s nekoliko ključnih moralnih i bioetičkih zastranjenja, izdvojenih iz kompleksne problematike koje zamjensko majčinstvo u sebi uključuje. Osim bioetičke prosudbe izvantjelesne oplodnje, stvaranja suviška embrija, predimplantacijske dijagnostike, zakonodavnih prijevora, medicinskih nuspojava i ostalih moralno-etičkih dilema koje medicinski asistirana oplodnja u sebi uključuje, a kojima smo se već bavili u obradi rezultata istraživačkoga projekta »Kršćanski identitet i kvaliteta bračnoga i obiteljskoga života«⁵¹, u ovom ćemo dijelu

---

⁵¹ S. VULETIĆ, Problem neplodnosti i moralni izazovi biomedicinskih zahvata u ljudsko rađanje, Uz rezultate znanstveno-istraživačkog projekta »Kršćanski identitet i kvaliteta bračnog i obiteljskog života«, u: *Diacovensia* 27(2010.)3, str. 587.-616.

svoju pozornost usmjeriti na neke dodatne vidove moralnoga zastranjenja zamjenskoga majčinstva.

Najčešći prigovori, koji se mogu osluhnuti, vezani uz zamjensko majčinstvo, odnose se na gubitak tradicionalne obitelji (kojim se narušava monogamnost braka, odnosno veza zamjenske majke i njezina partnera, ali i naručiteljskoga para, pogotovo u slučaju zamjenskoga majčinstva, kada dijete u potpunosti genetski pripada zamjenskoj majci i ocu naručitelju, a nema nikakvu biološku vezu sa zakonskom ženom svojega biološkog oca). Također se iznose mišljenja da je etički i prirodno neprihvatljivo da žena rađa dijete s ciljem njegove predaje drugim ljudima, što je još teže, ukoliko se pritom vodi materijalnom dobiti.

Na prvom mjestu poći ćemo od komercijalizacije usluge, da bismo gradualno išli prema moralnoj nedopuštenosti heteronomnosti bračnoga jedinstva, i završili s problematikom nepoštivanja digniteta rađanja.

2.1.1. Komercijalizacija usluga

Pojedinci se mogu i materijalno okoristiti trgovinom ZM. Tako se sredinom sedamdesetih godina mogu pratiti i prvi tragovi komercijalnoga surogat majčinstva, kada je američki odvjetnik, Noel Keane, utemeljio prvu agenciju za surogat majčinstvo. U suvremenim okolnostima, takvih je agencije sve više, kao i popratnih pravnih i bioetičkih problema.

Područje surogat majčinstva, postaje bioetički dvojbeno, napose tamo, gdje se unutar pojedinih zemalja, liberalnih zakonitosti vezanih uz to područje, može razviti crna burza, gdje se taj postupak pretvara u pravu industriju.

Srednja cijena sporazuma ZM-a u SAD-u iznosi oko 50.000, a u Indiji od 10.000 do 12.000 dolara, zbog čega puno parova odlazi u siromašnije istočne zemlje ostvariti rađanje djeteta uz pomoć komercijalnoga surogatstva.⁵² Po cijeni već od oko 25.000 eura, koja uključuje kompletnu medicinsku uslugu, devetomjesečnu skrb o trudnici i ostale troškove postupka, parovi iz Europe mogu u Ukrajini, Češkoj ili Rusiji postati roditeljima uz pomoć surogat-majke. »Takve su države prava »meka« za neplodne parove koji zbog zakonskih ograničenja u matičnim državama ne mogu računati da bi na ovaj način mogli do djeteta.«⁵³

⁵² Usp. D. SPAR, A. M. HARRINGTON, Building a better baby business, u: *Minnesota Journal of Law, Science and Technology* 10(2009.)1, str. 59.-61.

⁵³ Lj. Brattonja Martinović, *Roditelji za 25 tisuća eura*. Članak dostupan na <http://www.zadarskilist.hr/clanci/27072011/roditelji-za-25-tisuca-eura>. (28. VII. 2011.)

Na internetskim stranicama ukrajinske klinike »*La Vita Felice*«, jedne od onih u koje odlaze parovi iz Europe i svijeta, nalazi se detaljni cjenik usluga koje par plaća surogat majci, odnosno posrednicima.⁵⁴

- 2.850 eura – ugovor, pronalaženje i psiho-medicinska provjera surogat-majke;
- 6.000 eura – naknada surogat majci za trudnoću (10 posto iznosa po utvrđivanju trudnoće, ostatak 10 dana prije termina poroda);
- 250 eura u devet mjesečnih rata (ukupno 2.250 EUR) – troškovi prehrane trudnice;
- 2.526 eura – jedan pokušaj IVF, stimulacija ovulacije plaća se odvojeno;
- 4.939 eura – jedan pokušaj IVF, u slučaju doniranja jajne stanice;
- 400 eura – osiguranje života surogat majke za vrijeme poroda;
- 1.200 eura – ishodovanje dokumenata za dijete, putnih i drugih dokumenata;
- 700 eura – troškovi isplate donora;
- 700 eura – troškovi centra, vezani uz doniranje;
- 450 eura – troškovi praćenja trudnoće, posjeti liječnika, kontrola prehrane i sl.;
- 150 eura – mjesečni troškovi smještaja.

Može li se životom na ovaj način trgovati? Smije li se komercijalizirati ljudsko tijelo? Može li život imati cijenu? Smiju li zakonodavstva afirmirati ovakve delikte? Pitanja su koja sva vode prema istom odgovoru. On bi sa svake strane i naličja društvene-socijalne-medicinske-pravne-bio/etičke-moralne prosudbe, svakako trebao biti negativan.

»Djeca nisu vlasništvo roditelja, naručeno pomoću raznih agencija i brokera koji posreduju pri sklapanju ugovora između zamjenske majke i neplodnoga para u cilju njihova stvaranja pomoću ZM-a. Dobivanje djece komercijalnim ZM-om nalik je kupovini predmeta.«⁵⁵

Taj se bioetički vid nastojao ispoštovati u hrvatskom *Zakonu o medicinski pomognutoj oplodnji* iz 2012. godine (čl. 31.; st. 1., 2., 3.) kojim se navodi, vezano uz postupke ZM⁵⁶: »Ugovori, sporazumi ili drugi pravni poslovi o rađanju djeteta za drugog (zamjensko majčinstvo) i o predaji djeteta rođena nakon medicinski pomognute oplodnje, uz novčanu naknadu ili bez naknade, ništetni su.« (čl. 31.; st. 3.)

⁵⁴ G. JUREŠKO I. RIMAC, U Europi zabranjene surogat majke, u: *Jutarnji List*. Članak dostupan na <http://www.jutarnji.hr/u-europi-zabranjene-surogat-majke/240548/> (1. VI. 2014.)

⁵⁵ Usp. K. L. ARMOUR, An overview of surrogacy around the world: trends, questions and ethical issues, str. 236.

⁵⁶ NN (86/12), čl. 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21.

Nošenje i rađanje djeteta za drugoga, radi stjecanja novčanih sredstva, nemoralno je i vrijeđa temeljne vrijednosti demokratskoga društva, kao što su zaštita žena od iskorištavanja i zaštita djeteta rođena na taj način. Stavljanje žena i djece na tržište dehumanizira pojedince i otvara put komercijalizaciji ljudskih prava.⁵⁷

Osim problema komercijalizacije, u bioetičkoj se prosudbi susrećemo i s moralnim problemom heterolognoga roditeljstva koji niječe sakramentalno jedinstvo bračnih supružnika.

2.1.2. Problem heterolognoga roditeljstva

Ljudsko rađanje uključuje dvije važne i neraskidive značajke tjelesnoga sjedinjenja muža i žene, njihovo međusobno jedinstvo (*unitivna dimenzija*) i otvorenost rađanju (*prokreativna dimenzija*). Enciklika *Humanae vitae* govori o antropološkoj nedjeljivosti značenja sjedinjujuće i prokreativne dimenzije bračnoga čina, koje nisu dvije funkcije, nego su dva vidika jedne i nedjeljive njegove biti.⁵⁸ Jedinstvo tijela i duha muža i žene u okviru bračne spolnosti jest izričaj prave ljubavi među njima. Ne može se dijeliti sjedinjujuće i prokreativno značenje bračnoga čina, a da se ne bi razorila oba značenja, kao i značenja same sjedinjujuće ljubavi. Vrlo je važno naglasiti postojanje neodvojive povezanosti ovih dvaju značenja bračnoga čina, a ne dviju njegovih funkcija.⁵⁹

Ljudsko je rađanje nesavršeno ukoliko nije plod tjelesno-duhovnoga jedinstva među supružnicima. Rađanju bez tjelesnoga izražaja, uskraćeno je potpuno međusobno zajedništvo kojim se očituje bračna ljubav kao cjelina, jedinstvo i međusobna punina dara dviju osoba. Ono mora biti plod i znak ljubavi, vjernosti i uzajamnoga osobnog darivanja supružnika snagom dostojanstva roditelja i djece, kojim muškarac i žena surađuju sa Stvoriteljevom moći u rađanju nove osobe.⁶⁰ U suprotnom se narušava istovremeno nedjeljivo tjelesan i duhovan bračni čin otvo-

⁵⁷ A. M. CAPRON, M. J. RADIN, Choosing Family Law over Contract Law as a Paradigm for Surrogate Motherhood, u: L. GOSTIN, *Surrogate Motherhood, Politics and Privacy*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1990., str. 62.-64.

⁵⁸ IVAN PAVAO II., *Humane vitae – Ljudski život. Enciklika o ispravnoj regulaciji poroda*, KS, Zagreb, 1997. br. 12 (= HV)

⁵⁹ Usp. M. RHONHEIMER, *Ethics of Procreation and the Defense of Human Life: Contraception, Artificial Fertilization, and Abortion*, Washington, D. C., 2010., str. 79.-80.

⁶⁰ Usp. V. VALJAN, *Bioetika*, Svjetlo Riječi, Sarajevo-Zagreb, 2004., str. 212.; DV, II, 1. Kongregacija za Nauk Vjere, Naputak poštivanju ljudskog života u nastanku i o dostojanstvu rađanja, *Donum vitae – Dar života*, KS, Zagreb, 1997., II, 1. (= DV). *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija – Libreria Editrice Vaticana (za uporabu prijevoda na hrvatskom jeziku), Glas Koncila, Zagreb, 1994., br. 2375-2379 (= KKC).

ren životu, kojim supružnici, pomoću svojega tijela, dovršuju brak očitujući međusobno samodarivanje.⁶¹

Većina MPO tehnika narušava bračno jedinstvo i to razdvajanjem *sjedinjujuće i oplođujuće* sastavnice bračnoga čina te dijeljenjem samoga roditeljstva i supružništva. S dodatnim uplitanjem zamjenske majke, situacija postaje još kompleksnija.

Etički stav bitno je određen shvaćanjem da nastajanje čovjeka najprije zahtijeva od supružnika dostojanstveno prenošenje dara ljudskoga života bračnim činima, po naravi prikladnima za rađanje potomstva. Naime, oni im pripadaju specifično i isključivo, kao mužu i ženi, sukladno naravnim zakonima upisanima u njihove osobe i u njihovo sjedinjenje, kako bi izvršenjem postali jedno tijelo.

»Moralna važnost povezanosti što postoji među značenjima bračnoga čina i među dobrima braka, jedinstvo ljudskoga bića i dostojanstvo njegova postanka zahtijevaju da rađanje ljudske osobe mora proizaći kao plod specifičnoga bračnog čina ljubavi među supruzima.«⁶²

Neplodnost, kao stanje posebnoga stresa neplodnoga para, neujednačena želja za djetetom i sve ono što proživljavaju tijekom medicinskih postupaka kako bi došli do potomstva, osobito posredovanjem ZM-a, utječe na bračne/izvanbračne veze naručiteljskoga para te zamjenske majke i njezina supruga/partnera. Sve to može udaljiti muškarca i ženu, ali i suprotno, katkada ih još i više međusobno povezati, ako je njihova želja za roditeljstvom jača od svih mogućih prepreka.

Ako je jedan od supružnika dokazano neplodan, ne će li se on još više osjećati opterećen zbog onog drugoga plodnog bračnoga druga koji je odlučio postati davateljem spolnih stanica? Nije li to novi psihološki pritisak, povećanje osjećaja krivnje i dokaz da zbog reproduktivskoga nedostatka nije potpuno prihvaćen od svojega plodnog bračnoga druga. Radi se o suprotnostima gdje s jedne strane plodni supružnik može razvijati pretjerani zaštitnički odnos prema neplodnom bračnom drugu/partneru, a s druge strane može mu zamjerati (svjesno ili nesvjesno) što je neplodan i pokazivati nesolidarnost. Mogući su osjećaji isključenosti, poniženja i neprihvatanja neplodnoga muža od svoje plodne žene zbog korištenja sjemena davatelja tijekom izabrane heterologne MPO metode. Bez obzira na prethodni pristanak, neplodni suprug/partner može se osjećati isključenim i neravnopravim jer njegov genetski materijal nije ugrađen u dijete koje će othranjivati. Zapravo, postaje

⁶¹ Usp. J. H. EVANS, Religion, Conceptions of Nature, and Assisted Reproductive Technology Policy, u: B. A. LUSTIG, A. B. BARUCH, G. P. MCKENNY (ur.), *Altering nature, v. II: Religion, Biotechnology, and Public Policy*, Dordrecht, New York, 2008., str. 87.-107.

⁶² DV, II, 4.

svjestan biološkoga preljuba i brakolomstva te neravnopravnosti u odnosu na svoju plodnu suprugu/a.

Emocionalno je vrlo osjetljiv i odnos između zamjenske majke i naručiteljskoga para, osoba koje zajednički dijele stanje nastalo zamjenskim majčinstvom. Zamjensko majčinstvo utječe i na bračne (izvanbračne) veze naručiteljskoga para.

Umjetna je oplodnja moralno strogo nedopuštena kada uključuje druge osobe u bračni čin davanjem sjemene tekućine, jajnih stanica, unajmljivanjem maternice te izvršavanjem same umjetne oplodnje, kojom se odvaja muža i ženu, odnosno u bračnom spolnom činu razdvaja sjedinjujuću od prokreativne dimenzije. Tehnike MPO, koje se koriste umjetnom, osobito heterolognom oplodnjom, nisu nužno uključene u savez između muža i žene, niti se mogu opravdati njihovom željom za djetetom, pa se narušavanjem naravnoga zakona suprotstavljaju pravu i moralu.

Moralno je nedopušten bilo kakav oblik heterolognosti, zbog dvostrukoga povrjeđivanja bračnog jedinstva, tj. *sjedinjjuće* i *prokreativne* dimenzije bračnog čina. Time bi se kršilo isključivo pravo bračnih drugova da postanu otac i majka samo jedno pomoću drugoga i ostvarivao bi se tip ne više monogamne, nego višeroditeljske obitelji. Osim toga, navedeno vrijeđa roditeljstvo i zajednički poziv bračnih drugova na očinstvo i majčinstvo, uzrokujući i očitujući lom između genetskoga srodstva, srodnosti po nošenju i odgojne odgovornosti.⁶³

U bioetičkoj prosudbi, ovakva oplodnja u suprotnosti je s jedinstvom braka, dostojanstvom bračnih drugova, osobitim pozivom roditelja i s pravom djeteta da se začne i rodi u braku i iz braka. Poštivanje bračnoga jedinstva i bračne vjernosti zahtijeva da se dijete začne u braku; veza što na objektivan i neutuđiv način spaja bračne drugove daje im isključivo pravo postati otac i majka samo jedno pomoću drugoga.

Heterolognom umjetnom oplodnjom u laboratoriju, uvođenjem treće ili četvrte osobe, djetetu se uskraćuje identitet vlastitih roditelja, tj. pripadajući odnos. MPO tehnike relativiziraju shvaćanje obitelji, koje postaje podložno najrazličitijim tumačenjima, uz uvođenje različitih odnosa, bez obzira na pravne i krvne veze među njima.⁶⁴ Zamjenskim majčinstvom (ZM) dijete prima genetičko naslijeđe (*patri-monij*) od dvoje ljudi, a krv i sve za razvoj neophodne hranjive tvari, kao i životnu

⁶³ »Osim toga, ona je (heterologna umjetna oplodnja) povreda zajedničkog poziva bračnih drugova pozvanih na očinstvo i materinstvo: objektivno ona lišava bračnu plodnost njezina jedinstva i njezine cjelovitosti: izaziva i očituje lom između genetskog srodstva, srodnosti po nošenju i odgojne odgovornosti. Takvo narušavanje osobnih odnosa unutar obitelji ima odraz i u društvu: sve što ugrožava jedinstvo i postojanost obitelji izvor je nesporazuma, nereda i nepravdi u cjelome društvenom životu.« (DV, II, 2).

⁶⁴ Usp. W. F. COLLITON, In Vitro Fertilization and the Wisdom of the Roman Catholic Church, u: *Linacre Quarterly* 74(2007.)1, str. 10.-27.

unutarmaterničnu povezanost, dobiva od zamjenske majke. Ono je neupitno zlorabljeno, jer se ne shvaća kao osoba koja ima pravo normalnim načinom doći na svijet, upoznati svoje roditelje i oblikovati svoj identitet.⁶⁵

Takvi postupci mogu spriječiti sazrijevanje njegova identiteta, povrijediti mu prava i poremetiti osobnost. Heterolognom se umjetnom oplodnjom, osobito uz korištenje zamjenskoga majčinstva, bitno remete sva pravila rađanja djece, kao i njihovi međusobni odnosi. Tako dijete može biti proizvedeno korištenjem i kombiniranjem različitih odvojenih elemenata – spermija, jajašaca, zametaka, maternice.⁶⁶ Primjerice, dijete iz epruvete može imati tri majke (biološku, nositeljicu i zakonsku) i dva oca (biološkoga i zakonskog). Sam »lik roditelja« biva poremećen, odnosno sveden na razinu posuđivača biološkoga materijala kojim se treba začeti dijete. »Dijete ima pravo biti začeto, nošeno u utrobi, dano na svijet i odgojeno u braku: upravo sigurnim i priznatim odnosom prema svojim roditeljima ono je kadro otkriti svoj identitet i dosegnuti vlastitu ljudsku zrelost.«⁶⁷

Moralno prosuđujući, *heterologna* umjetna oplodnja neprihvatljiva je iz istih razloga kao i posvajanje zamrznutih zametaka te prakticiranje zamjenskoga majčinstva, jer narušavaju cjelovitost, jedinstvo i sklad braka, odnosno obitelji.⁶⁸ Heterologna je umjetna oplodnja protivna jedinstvu samoga braka, suprotna cjelovitosti bračne plodnosti, dostojanstvu supruga, vlastitom pozivu roditelja i pravu djeteta da bude začeto i stavljeno u svijet u braku i iz braka. »Moralno je nedopušteno oploditi ženu sjemenom darovatelja koji joj nije suprug, i oploditi muževljevim sjemenom jajašce koje ne potječe od njegove žene. K tomu, moralno se ne može opravdati oplodivanje neke neudane žene ili udovice, bez obzira na to tko je davalac sjemena.«⁶⁹ Isto se tako ističe i kako je zamjensko materinstvo objektivna pogreška s obzirom na obveze majčinske ljubavi, bračne vjernosti i odgovornoga materinstva; vrijeđa dostojanstvo i pravo djeteta da ga začnu, nose u utrobi, dadu na svijet i odgoje njegovi roditelji.

Premda su djeca punina supružničke ljubavi, i kad ih nema, brak ima svoju vrijednost, smisao i nerazrješivost cjeloživotnoga zajedništva muža i žene. Sasvim prirodna i opravdana želja supružnika za ostvarenjem potomstva i roditeljstva ne daje im

---

⁶⁵ Usp. V. VALJAN, *Bioetika*, str. 225.

⁶⁶ Usp. R. LUCAS LUCAS, *Bioetika za svakoga*, Verbum, Split, 2007., str. 49.

⁶⁷ DV II, 1.

⁶⁸ Usp. C. OLESON, *Dignitas personae and the Question of Heterologous Embryo Transfer*, *Linacre Quarterly*, 76(2009.)2, str. 133.-149.

⁶⁹ DV, II, 2.

neograničeno pravo na prenošenje života pod svaku cijenu, bez obzira na način i izbor sredstava, kojom se instrumentalizira dostojanstvo ljudskoga rađanja.

2.1.3. Instrumentalizacija dostojanstvenoga rađanja

Neplodnost kod parova nerijetko uzrokuje snažan psihički pritisak, zbog kojega oni, ne birajući sredstva, nužno žele doći do djeteta, zaboravljaju na granice darovane im slobode i moguće posljedice koje proizlaze iz takvih reproduktivnih odluka. Instrumentalizacijom dostojanstvenoga rođenja djeteta mogu biti višestruko narušena njegova temeljna prava.

Uvođenje gestacijske zamjenske majke dodatno otežava psihički razvoj djeteta, doživljaj samoga sebe te okolnoga svijeta u koji je smješteno, po mjeri sklopljenoga ugovora i volji drugih ljudi.

Time ujedno nastaje dvostruko narušavanje načina prirodnoga ostvarenja postojanja. Naime, dijete se dva puta izuzima iz svojega naravnog okruženja, uslijed čega nastaje dvostruko »trganje« važnih poveznica s neposrednom okolinom. Prvi se put to događa tijekom začeća, u laboratorijskim uvjetima umjesto u prirodnom majčinskom okruženju, a potom tijekom neprirodnoga odvajanja od zamjenske majke po porodu. Za sada se premalo zna o svim negativnim učincima takvih postupaka na ukupan njegov razvoj. Stoga je ovo područje otvoreno istraživanju i otkrivanju novih spoznaja.

Dijete se može doživjeti poput predmeta nastala iz kupoprodajnog ugovora. Moguće je da ono tijekom odrastanja, saznanjima iz okoline i naknadnim drugim okolnostima otkrije istinu o načinu svojega dolaska na svijet. Praksa ZM-a narušava dostojanstvo djeteta jer ga se, sklapanjem ugovora o surogatstvu, kao robu gura na tržište, premda je sasvim jasno da ono nije i ne smije biti »roba« namijenjena trgovanju.⁷⁰

Dijete kao kupoprodajni »oštećeni predmet«. Zbog rađanja djeteta s nekim nedostatkom, događa se da ga roditelji naručitelji trudnoće više ne žele primiti, a ni surogatna majka ga ne želi dalje zadržati.⁷¹ *Konvencija UN-a o pravima djeteta* izrijekom upozorava na djetetovo dostojanstvo kad ono ima duševne ili tjelesne nedostatke. Ona obvezuje države članice da takvom djetetu pruže »dostojan život u uvjetima koji omogućuju njegovo dostojanstvo« (čl. 23.). U skladu s navedenim trebaju ga

⁷⁰ Usp. E. S. ANDERSON, Why Commercial Surrogate Motherhood Unethically Commodifies Women and Children, u: *Health Care Analysis* 8(2000.)1, str. 19.-22.; O. B. A. van den AKKER, Surrogate mothers u: S. TYANO i dr. (ur.), *Parenthood and Mental Health: A bridge between Infant and Adult Psychiatry*, Chichester, 2010., str. 39.-49.

⁷¹ Usp. M. J. SANDEL, *The case against perfection: ethics in the age of genetic engineering*, Cambridge, Mass, 2007., str. 45.-48.

ohrabrivati, osigurati mu povlastice socijalne sigurnosti (čl. 26.) te stvarati životne uvjete nužne za njegov razvoj (čl. 27.).⁷²

Neprihvaćeno dijete iz ZM-a postaje teretom socijalnih službi koje ga nastoje zbrinuti pomoću neke vrste udomljenja, što opet otvara put svim onim poteškoćama koje takvi postupci sa sobom nose. Sve češće rasprave o eutanaziji u budućnosti ne će obuhvaćati samo stare i nemoćne, nego i odrasle ljude te tjelesno i duševno oštećenju djecu.

Podvojenost djeteta prema svim roditeljima. Prema Obiteljskom zakonu, u postupku posvojenja Centar za skrb dužan je upoznati posvojitelje s pravom djeteta na saznanje istine o svom podrijetlu, odnosno da su ga njegovi roditelji posvojili.⁷³ Ako sazna da je nastalo iz prethodno dogovorenoga spolnog odnosa svojega biološkoga oca s nekom stranom, ženom, može prolaziti kroz duševne dvojbe, opterećenja i smetenosti.⁷⁴ Prema zakonskoj majci može razviti različite dvostruke osjećaje, budući da ga ona nije začela, nosila, ni rodila. Zahvalno je gestacijskoj majci, koja ga je nosila i rodila, osuđujući je istovremeno jer ga je po porodu izručila i ostavila. Premda je njihovim posredovanjem došao na svijet, može zamjerati i vlastitom ocu i gestacijsko-genetičkoj majci koji su tako učinili i višekratni preljub, povrijedili njegovu zakonsku majku kako bi do trudnoće došlo i to najmanje na tjelesnoj razini.

Dijete svojim postojanjem može remetiti sklad i ravnotežu obitelji gestacijske majke, jer su ostala njezina djeca biološki njegova polubraća i polusestre. Može smetati i suprugu gestacijsko-genetičke majke jer je ono u biti »uzrok« ugovornoga preljuba njegove supruge, na koji je ipak pristao svojom prethodnom suglasnošću. Isti odnos prema njemu mogu zauzeti i djeca zamjenske majke.

Dijete doživljava iskrivljenu sliku o obitelji i o roditeljskoj odgovornosti, budući da oponašanje životnoga stila odraslih predstavlja njegovu osnovnu metodu učenja. Takva obitelj zapravo prestaje biti temeljnom jedinicom društva i postaje složeni privid obiteljskoga života.

Vrlo rano se u dijete, rođeno posredovanjem ZM-a, ucjepljuje relativnost obitelji koja poprima drugačije oblike od normalnih, tradicionalnih i stoljećima življenih.

Izravno utjecanje na spolnu orijentaciju djeteta. Sve skupa se osobito nepravedno otežava ako su njegovi naručitelji ili posvojitelji istospolni par. Broj se pitanja umnaža jer bez svoje krivnje postaje članom jedne neprirodne spolne zajednice koja ga od-

⁷² UN, *Konvencija o pravima djeteta*, 1989., Dostupno u: *Narodne novine – Međunarodni ugovori* (20/97).

⁷³ Usp. čl. 124. st. 1. i 2. Obiteljskog zakona, NN (107/07)

⁷⁴ Usp. R. EDELMANN, *Surrogacy: the psychological issues*, str. 129.

gaja. Svako dijete, odnosno svaki čovjek, za pravilan razvoj, osobito spolni⁷⁵, treba oba raznospolna roditelja, i oca i majku, zbog poistovjećivanja s istospolnim roditeljem i zbog zdrava razvoja u odnosu na suprotan spol. Ako se kod čovjeka te faze nečim poremete ili potpuno izostanu, na izravan se način utječe na njegovu spolnu orijentaciju.⁷⁶ Tako se predodređuje svjesni i svojevoljni odabir istospolnoga partnera.

Dijete može imati psihološki poremećaj nastao kao posljedica rascijepljenosti jedinstva porijekla, egzistencije, roditeljske brige i autoriteta. To sve može remetiti razvoj njegove odgovornosti i budućega mogućeg roditeljstva. Osobe rođene pomoću tih metoda mogu pojačano doživljavati relativnost, nestalnost i neodređenost svijeta oko sebe, kao i promjenjivost životnih načela, shvaćajući da nigdje nema utočišta i sigurnosti.

Želja za potomstvom pripada prirodnom, normalnom ljudskom izražavanju, a ljudski uvjeti i načini njezina ostvarenja nemaju *nagonski*, nego *moralni* značaj. Naime, želja kao pojedinačno htijenje volje nema dvije temeljne pretpostavke moralnoga zakona (objektivnost i opći značaj) pa i ne može biti mjerodavna za određivanje što jest, a što nije moralno ispravno.⁷⁷

Premda se želje općenito ukorjenjuju u htijenju ljudske volje za nekim ili nečim, ne mogu biti *dostatnim* razlogom ostvarenja onoga za čim se teži, jer one same po sebi nisu moralno opravdanje određenoga postupka, djelovanja i ponašanja. Prema tomu, samo postojanje prirodne, nagonske želje⁷⁸ za potomstvom kod muškaraca i žena, uopće nije dovoljan razlog ni motiv za moralno opravdanje dobivanja potomstva pod svaku cijenu.

Kriteriji, na koje ukazuje napatuk *Donum vitae*, žele isključiti ozakonjenje morala u čisto subjektivnom smislu (moral samo nakane), zbog čega nije dovoljna samo želja roditelja da imaju dijete, nego i moralno procjenjivanje svih drugih okolnosti tijekom njegova začeća.

Sva su djeca dar, međusobno jednako vrijedna i ravnopravna, bez obzira na način njihova dolaska na svijet. Razlika je u posljedicama koje uzrokuju drugačiji načini njihova začeća, kao i u stupnju prihvaćanja od okoline u kojoj žive i odrastaju.⁷⁹

⁷⁵ B. M. ASHLEY, J. K. de BLOIS, K. D. O'ROURKE, *Health care ethics: a Catholic theological analysis*, str. 109.-111.

⁷⁶ Usp. R. A. MCCORMICK, *The critical calling: reflections on moral dilemmas since Vatican II*, Georgetown University Press, Washington D. C., 2006., str. 289.-312.

⁷⁷ Usp. T. MATULIĆ, *Medicinsko prevrednovanje etičkih granica*, GK, Zagreb, 2006., str. 114.-116.

⁷⁸ Usp. M. RHONHEIMER, *Ethics of Procreation and the Defense of Human Life: Contraception, Artificial Fertilization, and Abortion*, str. 158.-159.

⁷⁹ Usp. M. ALINČIĆ, *Medicinski pomognuta oplodnja i obiteljskopравни sukobi interesa*, u: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 56(2006.)4, str. 883.-910.

»Zamjensko je materinstvo objektivna pogriješka s obzirom na obvezu majčinske ljubavi, bračne vjernosti i odgovornoga materinstva; vrijeda dostojanstvo i pravo djeteta da ga začnu, nose u utrobi, dadu na svijet i odgoje njegovi roditelji.«⁸⁰

2.1.4. Ambivalentnost su/odnosa zamjenske majke i »naručenoga djeteta«

Spoznaje koje danas postoje o trudnoći, porodu, odnosu prirodne majke i djeteta te uloge koju ona ima u njegovu daljnjem životu⁸¹, bitno olakšavaju shvaćanje njihove međusobne duboke i snažne višerazinske povezanosti.

Koliko je važno pravno zaštititi majku i novorođenče potvrđuje i usvajanje tzv. *Barcelonske deklaracije o pravima majke i novorođenčeta*, 2001. godine, na 5. svjetskom kongresu perinatalne medicine održanom u Barceloni.⁸² Deklaracija posebno ističe prava novorođenčeta jer polazi od toga da je svako novorođenče osoba s posebnim pravima, koja se ne može izraziti zbog svoje fizičke i mentalne nezrelosti pa se zbog toga razrađuju posebne mjere njegove zaštite.⁸³ Važno je poznavati razna stanja, bolesti i okolnosti života, koje mogu prouzročiti narušavanje prirodnih, vrlo osjetljivih i složenih procesa između majke i njezina djeteta, odnosno analogno potrebno je poznavati štete koje ZM može uzrokovati u životu djeteta tako začeta i rođena.

Odluke vezane uz mnoga pitanja odnosa zdravlja djeteta i zamjenske majke tijekom trudnoće. Zametak, plod, tj. dijete u maternici, može biti oštećeno virusnim bolestima zamjenske majke ili lijekovima koje ona uzima. Postavlja se ključno etičko-pravno, nadalje ljudsko pitanje: tko je odgovoran za zdravlje zamjenske majke, nakon što je ugovor o ZM-u potpisan?⁸⁴

ZM i umjetna oplodnja često uzrokuju odbacivanje trudnoće. Provedena su istraživanja o razlikama u tijeku trudnoće spontano začelih plodova, u odnosu na tijek trudnoće plodova začelih metodama pomognute oplodnje. Utvrđeno je da tijelo žene prepoznaje plod kao strano tijelo, ako s njim nema genetsku poveznicu i da ga kao takvo odbacuje. To je upravo slučaj potpunog ZM-a, kod kojega se u maternicu

⁸⁰ DV, II, 3.

⁸¹ Usp. N. L. GONZALEZ-GONZALEZ I dr., Persistence of fetal memory into neonatal life, u: *Acta Obstetricia et Gynecologica* 85(2006.)10, str. 1160.-1164.; B. STEINBOCK, Mother-Fetus Conflict, u: H. KUHSE, P. SINGER (ur.), *Companion to bioethics*, Malden, MA, 2009., str. 149.-155.

⁸² Usp. J. GRGURIĆ, Konvencija o pravima djece, u: G. IVANIŠEVIĆ, S. FATOVIĆ-FERENČIĆ (ur.), *Bioetičke teme. Knjiga izlaganja s I.-XI. proljetnoga bioetičkoga simpozija Hrvatskoga liječničkoga zbora održanih u Zagrebu od 2001. do 2011. godine*, Zagreb, 2012., str. 86.-87.

⁸³ Usp. N. M. FORD, *The prenatal person: ethics from conception to birth*, Oxford, Malden, 2002., str. 177.-187.

⁸⁴ Usp. R. BER, Ethical Issues in Gestational Surrogacy, u: *Theoretical Medicine and Bioethics* 21(2000.)2, str. 159.

zamjenske majke unosi zametak koji ne sadrži njezine kromosome, uslijed čega su češće fetalne smrti.⁸⁵

*Kidanje dijade majka – dijete (snažne psihološke povezanosti između majke i njezina djeteta).*⁸⁶ »Isporukom« djeteta naručiteljskom paru, naglo se razara biološka i osjećajna veza između zamjenske gestacijske majke i novorođenčeta.⁸⁷ S obzirom na višerazinsku i čvrstu unutar materničnu i poslijeporodajnu vezu između djeteta i zamjenske majke, postavljaju se pravna, psihološka i etička pitanja: doživljava li dijete ukidanje dotadašnje majke zapravo kao smrt roditelja? Koje su daljnje posljedice za njegov tjelesno-psihološko cjelovit rast i razvoj zbog tako nagle rane zamjene ključne osobe iz njegova života? Međutim, ako je unajmljena majka ujedno i genetička, njihovo nasilno razdvajanje može obostrano prouzrokovati još teže i složenije negativne psihološke učinke.⁸⁸ U takvom slučaju jasno se pokazuje kako je neplodni naručiteljski par djetetu stranac, s obzirom na pridodanu mu zamjensku majku.⁸⁹

Zamjenska se majka tijekom unajmljenoga majčinstva, osim jake povezanosti s »naručenim« djetetom, nalazi i u mnogim drugim složenim odnosima, situacijama i poteškoćama koje mora povezivati, razrješavati i usklađivati.

2.1.5. Kompleksnost višestrukih među-relacijskih odnosa zamjenskoga majčinstva

Pod ovim ćemo naslovom proučavati višestruke korelacijske odnose ZM. Odnos zamjenske majke s naručiteljskim parom; njezin odnos s vlastitim suprugom/partnerom; suodnos s vlastitom djecom ili njihov odnos s djetetom koji im nosi vlastita majka.

- *Zamjenska majka i naručiteljski par s kojim, ovisno o vrsti majčinstva, proživljava posebnu povezanost i to odvojeno sa ženom, odvojeno s muškarcem, osobito kod prirodnoga načina zanošenja. Na osjećajnoj se razini radi o vrlo osjetljivom, neuobičajenom međusobnom odnosu jer zajedno dijele isti proces nastajanja željenoga djeteta.*

⁸⁵ Usp. S. SEVERINSKI, O. MAMULA, H. VLAŠIĆ, Tijek trudnoća i poroda u žena koje su začele metodama pomognute oplodnje, u: *Medicina Fluminensis* 43(2007.)4, str. 267.-269.; S. ROKSANDIĆ VIDLIČKA, D. HRSTIĆ, Z. KIRIN, Bioethical and legal challenges of surrogate motherhood in the Republic of Croatia, str. 46.

⁸⁶ Usp. R. M. LAWRENCE, *Breastfeeding: a guide for the medical profession*, Maryland Heights, Mo., 2011, str. 197.

⁸⁷ Usp. R. EDELMANN, *Surrogacy: the psychological issues*, str. 130.

⁸⁸ Usp. O. B. A. van den AKKER, *Psychological Aspects of Surrogate Motherhood*, str. 53.-62.

⁸⁹ Usp. V. VALJAN, *Bioetika*, str. 225.

Početak trudnoće, nošenje, rođenje, primopredaja, prestanak obveza potpisanoga ugovora, kao i donošenje odluke neplodnoga para o nastavku ili prekidu povezanosti sa zamjenskom majkom, među ostalim, kod nje uzrokuje osjećajni pritisak. Zamjenska majka može biti dodatno psihički opterećena zbog vrlo visokih očekivanja neplodnoga para, vezanih uz nošenje trudnoće i rađanje zdrava i za život sposobna djeteta. Iz toga proizlazi da ih svaki neuspjeh na ovom području jako obostrano pogađa.

Ako se nastavi druženje s naručiteljskim parom, emocije se produbljuju i svako odlaganje njihova razilaženja sve više i više otežava cijelu, ionako složenu situaciju. Zamjenska je majka također vezana za dijete majčinskim osjećajima i zapravo može smetati zakonskoj majci koja svoje majčinstvo u odnosu na njega ne bi željela dijeliti s nekom drugom ženom. Stanje je puno složenije i više zbunjujuće ako je ona otprije još i prijatelj obitelji ili je s njima u krvnom srodstvu pa se zbog toga ne može u potpunosti isključiti iz njihovih života.

Suprotno, ako se neplodni par odluči na potpuni prekid takvog odnosa, osjećaj tuge i gubitka kod zamjenske majke može biti pojačan. Ovdje se ne radi samo o gubitku djeteta, nego i o istovremenom prestanku bilo kakve povezanosti s neplodnim parom, čime mogu nastati razdori obiteljskih i prijateljskih odnosa. Kada par naručitelj s djetetom »nestane« iz života zamjenske majke, važno je znati što onda treba činiti i kako se moći što prije psihološki uravnotežiti.⁹⁰

- Delikatan postaje i *odnos zamjenske majke i njezina supruga/partnera*.⁹¹ Usklađivanja i sporazumi sa suprugom/partnerom zamjenske majke, ovisno o vrsti tako planiranoga majčinstva, nisu nimalo jednostavni. Nerijetko, ugovor ih obvezuje na suzdržavanje od spolnih odnosa tijekom pokušaja oplodnje, početaka ili za cijelo vrijeme trajanja unajmljene trudnoće. Posljedično, često nastaju problemi i sukobi sa supružnikom/partnerom, što ih može voditi konačnoj rastavi braka ili potpunom međusobnom razilaženju. Ako novorođenče i dalje ostane kod zamjenske majke, koja ga je odbila predati, pitanje je hoće li ga njezin suprug/partner doista i primiti u obitelj? Hoće li istinski skrbiti o njemu, kao što bi to činio njegov biološki otac? S obzirom da usluge ZM-a pružaju siromašniji ljudi iz nižeg socijalnoga sloja, oštećeno bi dijete povećalo ekonomske izdatke obitelji i još više opteretilo njihovo, ionako već teško materijalno stanje.

⁹⁰ Usp. O. B. A. van den AKKER, *Psychological Aspects of Surrogate Motherhood*, str. 57.

⁹¹ Usp. M. M. HOHMAN, C. B. HAGAN, *Satisfaction with Surrogate Mothering: A Relational Model*, str. 70.-72.

- U razmatranje odnosa dolaze i odnosi *zamjenske majke i njezine djece*.⁹² U obzir treba uzeti i reakcije djece iz postojećega braka na drugačije, za njih iz više razloga zbunjujuće majčino stanje. Primjećuju promjene na majci, raduju se trudnoći, povezuju se s djetetom dok je još u njezinoj utrobi, vesele se porodu i očekuju novoga člana obitelji. Zato, osjećajno pate zbog doživljavanja gubitka brata ili sestre nakon njegova/njezina izručivanja naručiteljskom paru. Nastaju pitanja poput: što nakon poroda, s obzirom da se istina ne može zaniijekati?; kako djeci objasniti činjenicu da je novorođenče rođeno živo i da ga više nema?; kako im objasniti da ga je majka morala predati (ostaviti) drugdje, nekoj nepoznatoj obitelji? Naime, djeca s pravom mogu pitati: »Gdje je nestalo novorođenče?« Činjenica da su njihovi roditelji tako postupili prema jednom djetetu, može ih potaknuti na razmišljanje i sumnjičavost: »Što sprječava moje roditelje da na isti način postupe prema bilo kojem drugom pridošlom djetetu pa i prema nama samima?« Tako, nepovratni nestanak novorođenčeta može kod djece zamjenske majke izazvati zbunjenost, pritajeni strah od napuštanja, tugu, žalost ili depresiju. Ovakvo shvaćanje može stvoriti veliku nesigurnost i nepovjerenje prema roditeljima, kao i uopće prema drugim ljudima, koje će kasnije u životu susretati i s kojima će pokušati ostvariti bliske odnose.

Kada i kako bi zamjenska majka svojoj djeci rekla istinu o poslu kojim se bavi? Treba li im govoriti o očitoj trudnoći, načinu ostvarenja iste, o ugovoru po kojemu je dužna »izručiti« dijete drugoj strani, poslu kojim se bavi i slično? Pitanje je koliko je prikladno, pravedno i uopće potrebno djecu obavještavati o tako složenim događanjima iz svijeta odraslih?⁹³ Naime, djeca mogu teže prihvaćati takvu »velikodušnost« svoje majke, koja na posve čudan način »pomaže« drugim ljudima, k tomu još i uz potporu njihova oca.

Omjer dobitaka i gubitaka zamjenske majke u odnosu na brigu i odgoj svoje djece. Ne smije se zaboraviti da će zbog mogućih problema unajmljene majke, prikratu doživljavati i njezina već postojeća djeca koja se zbog surogatstva svoje majke osjećaju zapostavljenima. Naime, ona se zbog umora ili odsutnosti iz obitelji ne može za njih brinuti onoliko koliko bi željela. To uzrokuje nepovratnu štetu u njihovu daljnjem odgoju, rastu i razvoju.

Djeca zamjenske majke mogu optuživati naručeno dijete. Nažalost, možda će ga izravno ili neizravno teretiti jer im je oduzimalo majku, opterećivalo oca i uopće narušavalo sklad i mir njihova dotadašnjeg normalnog, tradicionalnog obiteljskoga života.

⁹² Usp. *Isto*, str. 73.

⁹³ Usp. R. EDELMANN, *Surrogacy: the psychological issues*, str. 131.; O. B. A. van den AKKER, *Psychological Aspects of Surrogate Motherhood*, str. 57.

Ucjeppljivanje krivih modela roditeljstva djeci zamjenske majke. Poznato je da djeca uče najčešće oponašanjem svojih roditelja i odgajatelja. Ovim procesom, praktično im se ucjeppljuje shvaćanje kako je ZM posve normalan posao od kojega se očekuje određena materijalna dobit. Očito je to (ako ga prakticiraju njihovi roditelji) moralno dobro i ispravno postupanje. Stoga, zatreba li, u budućnosti i sami mogu koristiti ovu metodu, bilo davanjem ili primanjem usluga.

Djeca zamjenske majke mogu zaželjeti upoznati »naručeno« dijete. Moguće je i za očekivati je da djeca, bez obzira na odredbe sporazuma, drugačije razmišljaju u odnosu na svoje roditelje. Možda će htjeti sami nadoknaditi žalost i gubitak zbog naglog odvajanja od svojega brata ili sestre. Kada odrastu, mogu potražiti, upoznati i posjećivati naručeno dijete – tada već odraslu osobu, želeći znati s kim su zapravo na svijetu u krvnom srodstvu. Jednako tako, i dijete začeto ZM-om može željeti to isto znati o drugima.

Opasnost od nehotičnoga incesta. Još je gore ako stanja vezana uz ZM potpuno izmaknu kontroli. Moguće je neplanirano susretanje i zaljubljivanje djeteta/djece zamjenske majke i »naručenoga« djeteta kasnije, u odrasloj dobi. Budući da ne znaju kako su u krvnom srodstvu, mogu ostvariti intimne odnose te tako počiniti rodoskrvuće, odnosno incest. Neupitna je i duševna podvojenost, zbunjenost i šteta ako saznaju da su u krvnom srodstvu, odnosno da su polubrat i polusestra, što opet ne pogađa samo njih, nego i njihovu tako začetu djecu.

- U relacijski odnos ulaze i rodbina, prijatelji, poznanici i susjedi zamjenske majke i naručiteljskoga para. Različite osobe iz bliže i daljnje okoline neizravno su umiješane u ZM. Sudionici ga mogu pokušati zatajiti, što nije baš jednostavno, ili pak mogu o njemu slobodno govoriti. U prvom slučaju, ako trudna žena ostane živjeti u dotadašnjem okruženju, uznapredovalu trudnoću sve teže fizički prikriva. Nije li sklona pričati o svom zadatku zamjenske majke, ostavit će okolinu u uvjerenju da nosi dijete zakonitoga supruga ili trenutnoga partnera. Međutim, kada nastupi porod, okolina primjećuje da djeteta odjednom više nema. Raspitivat će se o njegovoj mogućoj smrti ili pogrebu, ili će sumnjičavo promatrati obitelj pitajući se gdje je ono? Ako obitelj nije sklona govoriti o ZM-u, svoj postupak može pravdati posvojenjem. Velika poteškoća nastaje iziđe li na bilo koji način istina (duboko čuvana obiteljska tajna) na vidjelo, a netko je želi (zlo) rabiti kako bi nanio štetu neplodnom paru ili/i njihovom zakonskomu djetetu.

Kada se uzme u obzir sve navedeno, zamjenskoj majci prijete višestruki gubitci i to: odvajanje od naručenoga djeteta, prekid povezanosti s neplodnim parom po isteku ugovora, mogući sukobi i razilaženje od svojega sadašnjeg supruga/partnera, narušavanje postojećega obiteljskog sklada, produbljivanje dosadašnjih nesuglasica te nebriga o djeci prepuštenoj samima sebi, kao i narušavanje njezina duševnog i tjelesnog zdravlja.

Zaključak

Ubrzan razvoj biomedicinska otkrića, osobito na području pomognute oplodnje, neprestano nas izlažu pred nove bioetičke nedoumice. Zahvati i mogućnosti umjetne oplodnje moraju se bio-medicinsko-tehnološki, moralno i pravno etički procjenjivati. Iz tog zahtjeva svoju smo pozornost u ovom članku usmjerili na aspekt zamjenskoga majčinstva, kao najsloženiji medicinsko-socijalno-pravni oblik ljudskoga zanošenja, izložen mnogim nedoumicama.

Nakon temeljitoga ispitivanja i razmatranja navedene problematike, u zaključnom dijelu rasprave sažimamo eventualne razloge za prihvaćanje ili odbijanje primjene takvih procesa u praksi.

Zamjensko bi majčinstvo, prema nekima, moglo biti prihvatljivo, jer: neplodnom paru omogućuje dobivanje djeteta; omogućuje život novomu ljudskom biću, a obitelj, prijatelje, znance i uopće ljudsku zajednicu obogaćuje novim članom.

Zamjensko je majčinstvo neprihvatljivo:

- S obzirom na instituciju obitelji i roditeljstva, jer: *predstavlja najsloženiji medicinsko-pravno-etički i moralno opterećen oblik MPO-postupaka; izokretanjem, remećenjem i narušavanjem ustaljenoga dobrog poretka, negativno mijenja tradicionalnu i uobičajenu predodžbu o obitelji, stoljećima življenu; prijeti uništenjem obitelji kao osnovne jedinice i temelja ljudskoga društva; korištenjem spolnih stanica davateljice uzrokuje biološki preljub; tradicionalno, ZM uzrokuje biološki i fizički preljub; uzrokuje cijepanje jedinstva obitelji; negativno izokreće sam lik »roditelja«; uzrokuje dijeljenje, slabljenje i moguće potpuno uništenje roditeljskoga autoriteta i odgovornosti; umanjuje i/ili čak obezvrjeđuje samo majčinstvo; umjetno razdvaja dvije osnovne uloge majke – stvaranje jajne stanice i nošenje trudnoće.*
- S obzirom na naručiteljski par, jer: *uzrokuje neprihvaćanje i isključivanje neplodne žene iz biološkoga majčinstva; može uzrokovati doživljavanje osjećaja neravnopravnosti neplodne žene iz naručiteljskoga para u odnosu na plodnoga supruga/partnera; uvelike narušava dostojanstvo supruge i majke; može uzrokovati, osobito kod tradicionalnoga oblika, višestruku podvojenost oca naručitelja između dvije žene – svoje supruge i one koja je nosila, rodila i/ili začela njegovo dijete; može unositi nesigurnost i nered u međuljudske odnose te mijenjati, narušavati ili potpuno okončati brak naručiteljskoga para; očekivano može uzrokovati veću učestalost pedofilije – nenormalnih spolnih ponašanja odraslih prema djeci; uzrokuje novčane izdatke vezane uz troškove same trudnoće te naknade komercijalnoj zamjenskoj majci za sve njezine usluge; uzrokuje proživljavanje osjećaja izigranosti, nepravde i razočaranja, zbog mogućeg odbijanja zamjenske majke da po porodu izruči naručeno dijete; Uzrokuje dugogodišnje troškove plaćanja alimentacije, ako*

ih zamjenska majka, nakon što je po porodu odlučila zadržati dijete, sudskim putem potražuje od njegova oca naručitelja; *kod naručiteljskoga para uzrokuje moguća razočaranja, nedoumice kao i odbijanje primanja oštećenoga djeteta rođena s određenim nedostatkom; opterećeno je mogućim predomišljanjem, mijenjanjem prethodne odluke i konačnim odustajanjem jednoga supružnika/partnera nakon već začeta ili rođena naručenog djeteta; opterećeno je mogućim nepredvidivim okolnostima, vezanim uz rastavu braka, bolesti, nesreće ili smrt jednoga i/ili obaju supružnika.*

- S obzirom na zamjensku majku, jer: zamjensku majku *pretvara u objekt; unosi nesigurnost, nered, narušavanje i moguće okončavanje postojećega braka, odnosno veze zamjenske majke i njezina partnera; uzrokuje moguće dodatno psihičko opterećenje zbog vrlo visokih očekivanja neplodnoga para, vezanih uz nošenje i rađanje djeteta; kod ZM proces može uzrokovati velike dvojbe i duševne patnje; zbog novih obveza prema naručiteljskom paru i djetetu koje nosi, uzrokuje češće izbjivanje, odnosno odsutnost zamjenske majke iz obitelji; posljedično uzrokuje manjkavu brigu i odgoj njezine postojeće djece; uzrokuje opterećivanje supruga i bračne krize zbog moguće obveze suzdržavanja od spolnih odnosa tijekom zanošenja i trajanja trudnoće; može uzrokovati njezino odbijanje predaje djeteta poslije poroda; može uzrokovati ucjenu naručiteljskoga para od unajmljene majke; nastaje moguće odbijanje zamjenske majke glede daljnje prihvaćanja već započete zdrave trudnoće; uzrokuje njezino moguće odbijanje prihvaćanja tako rođena oštećenog »naručenog« djeteta; primjenom lijekova za poticanje ovulacije kod IVF postupaka može oštetiti zdravlje zamjenske majke; uzrokuje moguće dodatno narušavanje zdravlja zamjenske majke uslijed povećanoga broja poroda koje je potrebno dovršiti operacijskim putem – carskim rezom; umnaža mnoge druge poznate i dosad neotkrivene, odnosno predvidive i nepredvidive opasnosti za njezino zdravlje; zbog mnogih prikrata, koje zamjenska majka ima u trudnoći, kod nje uzrokuje neki oblik »modernoga ropstva«.*
- S obzirom na dijete tako rođeno i postojeću djecu zamjenske majke, jer: *ne nastaje sjedinjenjem supružnika, nego proizvodnjom i uvođenjem u obitelj izvana; zbog prisutnosti potpuno stranih gena u tijelu gestacijske zamjenske majke, češće može uzrokovati odbacivanje i odumiranje trudnoće; višestruko narušava njegovo prirodno, uobičajeno životno okruženje, uzrokovano neprirodnim laboratorijskim uvjetima i njegovim ranim nasilnim odvajanjem od majke; uzrokuje moguće neprihvatanje oštećene djece tako rođene; može uzrokovati neprihvatanje tako začeta i rođena djeteta od svojih vršnjaka; djetetu bi moglo uskraćivati pravo na saznanje o njegovu podrijetlu i obiteljskoj povijesti bolesti; posljedično može proizročiti izostajanje ciljanoga otkrivanja, pravovremenoga sprječavanja i ispravnoga liječenja pojedinih vrsta nasljednih bolesti; od djeteta čini »predmet, stvar ili pro-*

izvod« koji se poput robe može naručiti, prodati i kupiti po nekoj tržišnoj cijeni; njegovim nasilnim odvajanjem od zamjenske majke može u budućnosti ometati oblikovanje veza povjerenja – prijateljskih i/ili bračnih i drugih; može izazivati nastajanje podvojenosti djeteta prema svim roditeljima; dijete svojim postojanjem može remetiti sklad i ravnotežu obitelji gestacijske majke; naručeno dijete doživljava iskrivljenu sliku o obitelji i o roditeljskoj odgovornosti; vrlo rano se u dijete rođeno posredovanjem ZM-a ucjepljuje relativnost obitelji; čini ga žrtvom neprirodnih homoseksualnih zajednica jer mu uskraćuje raznospolnoga roditelja; predstavlja krivi model razvijanja zdrave spolnosti što zbog oponašanja izbora odraslih izravno utječe na spolnu orijentaciju djeteta; može uzrokovati oblikovanje manjkave osobnosti i oslabljivanje karaktera naručenoga djeteta; može uzrokovati optuživanja naručenoga djeteta od strane djece zamjenske majke; opasnost od nehotičnoga incesta; djeca zamjenske majke ovim procesom ostaju bez majčine skrbi na dulje ili kraće vrijeme; može ucjepljivati nov način zarade za život i krive modele roditeljstva djeci zamjenske majke.

- S obzirom na društvenu zajednicu, jer: *uzrokuje ozakonjenu »reproduktivnu prostituciju«*; *uzrokuje ozakonjen »reproduktivni turizam«*; *uzrokuje ozakonjeno izrabljivanje obitelji i iskorištavanje žena siromašnijega sloja društva*; *uzrokuje pojavu vladanja jedne osobe nad drugom – bogati naručiteljski par u odnosu na siromašnu zamjensku majku*; *uzrokuje različite sukobe među sudionicima – pravo na vlastiti izbor o ponašanju u trudnoći, pravo na predaju ili zadržavanje novorođenčeta*; *Uzrokuje unaprijed planiranu nepravdu – stvaranje djece koju će trebati posvojiti*; *potiskuje ionako složenu i opterećenu instituciju posvojenja, prenapućenu već postojećom djecom bez njihovih bioloških roditelja*; *dodatno opterećuje društvo, socijalne službe i instituciju posvojenja zbog mogućega neprihvatanja duševno i/ili tjelesno oštećene tako rođene djece*; *Dodatno opterećuje državni proračun, osobito porezne obveznike, zbog novih mogućih novčanih nameta*; zbog bolovanja, porodiljnoga dopusta i dodatnih troškova poslodavca *može dovesti u pitanje radno mjesto i socijalnu sigurnost nesebične (požrtvovne, altruističke) zamjenske majke*; *može uzrokovati ucjenjivanje zaposlenika od strane poslodavaca, ukoliko ovi smatraju da su izdatci za razne naknade zamjenskoj majci manji od naknada za bolovanja trudnica i porodiljne dopuste*; *komercijalno ZM remeti osnovne temelje demokratskoga društva – zaštitu žena od iskorištavanja i zaštitu djece tako rođene*; *razvijanjem crnoga tržišta mogućega trgovanja ljudima – podupire rastući kriminal i korupciju*; *stvara podlogu za spolno iskorištavanje djece, pribavljanje odgovarajućih organa za presađivanje ili odvijanje nedopuštenih istraživanja na ljudima*; *uzrokuje izostanak prirodne selekcije i povećano genetsko višegeneracijsko prenošenje mogućih oštećenja čovjeka*; *otvara mogućnost najznačajnijeg sukoba muškaraca i žena vezana uz neravnopravnost među spolovima i postizanje zač-*

ća; zbog mogućega gubitka kontrole nad strogim vođenjem preglednih bilješki ovih postupaka, postoji *trajna opasnost od nehotičnoga rodoskrvuća (incesta)*; reproduktivnim neprirodnim oblicima zajedničkoga života *homoseksualnih parova omogućava dobivanje djeteta*; nekim parovima s problemom trajne neplodnosti omogućava dobivanje djeteta *pod svaku cijenu, moralno upitnim i nedopuštenim sredstvima* koja mogu uključivati čak oštećivanje ili žrtvovanje drugih ljudskih života; *zbunjuje obitelj, rodbinu, prijatelje, poznanike i susjede zamjenske majke i naručiteljskoga para koji takvim izborom odašilju neetičnu poruku da »pojedini negativni ciljevi ne biraju sredstva«.*

Broj i težina razloga koji podupiru MPO i ZM nemjerljivo su manji u usporedbi s ukupnim brojem i težinom razloga, odnosno cjelovitih znanstvenih činjenica što potpuno osporavaju veliku većinu MPO-a, kao i svaki oblik provođenja ZM-a u praksi jer remete zdravlje, uništavaju život i dostojanstvo njegova prenošenja.

MPO metode trebaju poštovati osnovna ljudska prava, pravo na život i tjelesnu cjelovitost svakog čovjeka, od začeca do prirodne smrti, pravo supružnika da postanu otac i majka samo jedno pomoću drugoga, i potpune darovanosti u spolnosti. One zahtijevaju da rađanje ljudske osobe bude plod posebnoga čina ljubavi među supružnicima, koja se događa unutar njihova braka. Slijedom navedenoga, etički se sud o umjetnoj oplodnji mora temeljiti na poštivanju ljudskoga zametka, prirodni ljudske spolnosti i bračnoga čina te jedinstvu obitelji, što se zamjenskim majčinstvom ne ostvaruje.

THE BIOETHICAL COMPLEXITY OF THE ISSUES OF SURROGATE MOTHERHOOD

Mirjana Radan – Suzana Vuletić – Željko Rakošec – Žarko Šperanda*

Summary

Surrogate motherhood as the most complex method of medically assisted reproduction and the last tool in the fight against infertility, stirs great debates around the world, knocking also on the doors of our own legislation, medicine and judiciary, which is the main reason for a comprehensive analysis of this phenomenon from a bioethical point of view in order to show the complex moral consequences that follow surrogate motherhood in the complex relationships (of the surrogate mother, spouses, the client couple, the child).

Keywords: *surrogate motherhood, »client couple«, assisted reproduction, contractual obligation, legal adoption, bioethical judgment.*

---

* Dr. sc. Mirjana Radan, MD, spec. gynecology and obstetrics, Faculty of Philosophy of the Society of Jesus in Zagreb, University of Zagreb – Croatian Studies, Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Croatia, mirjana.radan@gmail.com

Doc. dr. sc. Suzana Vuletić, Catholic Faculty of Theology in Đakovo, J. J. Strossmayer University of Osijek, P. Preradovića 17, p.p. 54, 31400 Đakovo, Croatia, suzanavuletic007@gmail.com

Mr. sc. Željko Rakošec, specialist study of pastoral of emergencies, Catholic Faculty of Theology in Đakovo, J. J. Strossmayer University of Osijek, P. Preradovića 17, p.p. 54, 31400 Đakovo, Croatia, zeljko.rakosec@zg.t-com.hr

Žarko Šperanda, MD, spec. gynecology and obstetrics, Health Center Slavonski Brod, Croatia, sperandazarko@gmail.com